

מס,

מסמכים
1981 - 1977

4148

41/41

שם תיק: ההתיישבות בשומרון (1977 - 1981)

מזהה פיזי: 4148/41-א

מזהה פריט: 0013xiii

כתובת: 3-312-4-9-6

תאריך הדפסה 30/08/2017

מודפס ומיוצר ע"י המוסד
מסמכים ירושלים
מס' 2-226361-2 מפעל 716732

מסמ

ס' 7
7

על

מסמכים

על

דואר
ההתיישבות החדשה כשומרון ובג'ניסד ;
1977 - 1981 ^

אברהם שכות

ה ק ד מ ה

עד שנת 1975 היו הרי מרכז ארץ ישראל מצפון לירושלים מחוץ לתחום ההתישבות הציונית⁽¹⁾. לעומת זאת, האיזור שהיה בשלטון ירדן עד שנת 1967 מצפון לכביש ירושלים-יריחו, ומערבה לכביש אלון (דרך ספר המדבר)⁽²⁾.

באביב 1975 נכנסו ראשוני עופרה למכנים עזובים של מחנה צבאי ירדני באיזור בעל חצור⁽³⁾. מאז ועד אביב 1982, תוך שבע שנים, קמו באיזור 39 ישובים בהם כ-9,000 נפש⁽⁴⁾. הישובים מאורגנים בשתי מועצות איזוריות (שומרון ובנימין) ובשלוש מועצות מקומיות (אריאל, אלקנה, מעלה אדומים).

אשיתו היה מפעל התישבותי זה שנוי במחלוקת פנימית עזה. הליכוד הפוליטי העמידו כמוקד ההתענינות של מדינת ישראל בעיזור האחרון. זה אולי המקרה היחיד בתולדות ההתישבות הציונית ששאיפה לזכב איזור בארץ ישראל נתקלה בהתנגדות בקרב המימסד וחלקים נכבדים מהעם. אפשר לשער כי עובדה זו השפיעה על תהליך ההתישבות, מכנות ואופיים הישובים.

כעבודה זו ננסה לתאר את תהליך הקמת הישובים ומצבם הנוכחי. נדון במאפיינים החברתיים והכלכליים שלהם ונגדיר את צורת ההתישבות השלטת בישובי ההר החדשים.

הכרת תפוסת הישובים והגורמים למיקומם מהווה תחום חשוב להבנת התופעה כולה. מידת ההתאמה בין המציאות בשטח לבין התוכניות והשאיפות שיצרו אותה, היא שאלה בעלת ערך להסכרת התופעות והתפתחותן.

ננסה להראות כי עוסקים אנו בתופעה חדשה ומיוחדת במהלך ההתישבות הציונית.

החידוש הוא בתהליך ההתישבות, בצורתה ובאוכלוסיה המתיישבת. כפי שנראה בהמשך, התופעה השפיעה ומשפיעה מעבר לאיזור המצומצם בו אנו דנים, לכן אין אפשרות להתעלם מההתרחבות לתפוסת הישוב היהודי בארץ ולמחשבה ההתישבותית, הנעלם הגדול הוא מה מידת ההתמדה של התופעה; האם תחליד או שזו התפרצות ספוראדית המופיעה בהשפעת תנאים מיוחדים, זמניים ללא המשך.

יש להקדים ולאמר: (1) חלק מהתופעות עליהן נצביע מופיעות גם כעבר בתולדות ההתישבות הציונית, אבל כמכלול אחד לא נמצא תקדים למה שנתאר בהמשך, (2) מדובר בתהליך חדש דינמי מאד המקשה על הסקת מסקנות וקביעת הגדרות חד משמעויות. חלק מההישגים קיימים שנה שנתיים כלכד, ורכים אחרים כשלבי הקמה או על גבי הנייר.

גם הישובים הותיקים לא הגיעו עדיין לבשלות והם נמצאים כתנופה פיתוח וגידול. בהכרח התמונה המחקבלת היא זמנית. יתכן בהחלט שחלק מהתכונות וההגדרות ישתנו בעתיד. למרות ההתפתחות המהירה והשינויים החזויים, נראה כי כבר בשלב זה (אביב 1978), לאחר שבע שנים, רצוי ואפשר לאפיין, להגדיר ולהעריך את התופעות. במיוחד לאור העבודה שהתרחשויות מראות כי ההתישבות בשומרון עומדת בפני נקודת מפנה בתולדותיה⁽⁵⁾.

כותב שורות אלו היה שותף להתרחשויות ומכיר את העובדות מקרוב. במקומות בהם לא צוין המקור עליו מתבססים הדברים, הם הובאו על סמך ידע אישי או על פי דברים שנאמרו בראיונות אישיים.

מאז שנכתבו הדברים (אביב 1982) השתנו חלק מהנחונים. אוכלוסית הישובים גדלה, התרחבו ישובים, בניית כתי קבע התקדמה, ^{מספר} מקורות פרנסה, השתנו התנאים והוחל בהקמת ישובים רבים נוספים ביוזמה ציבורית ופרטית.

לאחרונה התרחבה התופעה החדשה של רכישת שטחי קרקע על ידי יהודים מתושבי האיזור הערביים, ~~תנועת המבטיחה חמש להתישבות בשומרון~~, מאפשרת התרחבות נוספת ושדה נרחב ליוזמה הפרטית של חברות מסחריות המקימות ישובים עירוניים.

למרות כל השינויים, התמונה המוצגת כמאמר עדיין תקפה ורוב המאפיינים המוזכרים לא השתנו בצורה מהותית.

היה שומרון ולאו היהודים
הרי שומרון מחוץ לחוקים

הנמל

השפעה רבה על ראשיתו של התהליך וייחודו היתה למצב של חבל ארץ שלם ללא ישוב יהודי.

מן הראוי לעמוד על הגורמים ~~להתעלמות היהודית~~ בעבר מהרי שומרון. גורמים שאנלי עדיין משפיעים על ההתייחסות אל האיזור.

ההתייחסות היהודית החלוצית שהיתה רובה ככולה חקלאית⁽⁶⁾ כיוונה את עיקר מאמציה, בין במחשבה תחילה ובין בלחץ הנסיבות, לישוב המישורים ושיקומם ולא לישוב ההרים. במגמה זו השתלבה ההתייחסות החקלאית היהודית בתהליך כלל עולמי, במיוחד בעולם המערבי, של דלדול האוכלוסיה באיזורי ההרים⁽⁷⁾.

האיזור ~~ההרי~~ עורר בעיות קשות בפני ההתייחסות הציונית עוד מתחילתה, קשיים שמנעו התייחסות מאסיבית באיזורים ההרריים של ארץ ישראל⁽⁸⁾.

גם לאחר ~~שבשנות השלושים~~ הפכה ההתייחסות למכשיר מדיני בטחוני⁽⁹⁾ וישובים הוקמו במקומות מרחקים וקשים⁽¹⁰⁾, בלתי מתאימים מבחינה חקלאית וללא אדמות במידה מספקת, לא היתה חדירה לאיזור השומרון, כאילו מוסכם היה שאיזור זה מיושב ערבים ואכוד מבחינה יהודית⁽¹¹⁾.

היה מקובל על ההנהגה הציונית כי האיזור מאוכלס בצפיפות באוכלוסיה ערבית, וקשה לחדירה⁽¹¹⁾. כבר בשנת 1920 כתב ש, יבנאלי בדו"ח של משלחת "פועלי ציון", שביקרה בארץ: "ארץ ישראל מאוכלסת על ידי הערבים בעיקר על "שדרת הריה" לרבות העמקים שביניהם, מן הגליל העליון ועד מדבר יהודה. בהיות האיזורים האלה כבר מאוכלסים ותפוסים וגם כהיותם "קדוני החיים הלאומיים" של שכנינו, יקשה עלינו לברוא באותם מקומות "מרכזים גדולים של פעולה ישובית עברית"⁽¹²⁾.

תפיסה זו נבעה משתי תכונות של השטח: מספר רב של כפרים קטנים בתפרוסת רחבה, המפוזרים בכל השטח במידה שווה. לא הושם לב כי בין הכפרים היו שטחים רבים ריקים ופנויים. האיזורי הקארסט במרכז ובמערב וספר המדבר במזרחו שהיו ללא כפרים⁽¹³⁾.

יהודים נמנעו מלבקר באיזור ששימש מרכז לכנופיות הערכיות, במיוחד ממאורעות 1936-1939 ואילך. על כן היה האיזור פחות מוכר וכמעט ולא נרכשו בו אדמות. "התקנות להעברת מקרקעין בארץ ישראל", שפורסמו בפברואר 1940, אסרו העברת קרקעות ליהודים באיזור א' שכלל את הרי שומרון, הוסיפו קשיים לרכישת קרקעות באיזור הנידון⁽¹⁴⁾.

חוסר שטחים יהודיים כהרים מנע הקמת ישובים. תוצאות מלחמת ששת הימים לא שינו בתחילה את המצב. ~~העם ומנהגיו לא היו מוכנים למציאת החדשה. תוספת התחלטה הפנל צמחה~~ לגבי עתיד האיזור, הביא למסקנה כי יש להשאיר את המצב הקיים ללא שינוי. ~~הפוך קיימים~~ אל הרי יהודה.

גם אם היו תוכניות ורעיונות לישוב הרי שומרון, הן לא בוצעו. אפשר לשער כי היות השומרון רחוק מתודעת ההתיישבות היהודית בתקופת המנדט ובתשע-עשרה שנות שלטון ירדן, הקלו על קבלת החלטה זו¹⁵. התוצאה הייתה שכאשר בשנת 1969 התארגנו קבוצות של צעירים¹⁶ במטרה להתיישב בשומרון ופנו לגופים המיישבים ולממשלת ישראל לקבלת אישור וסיוע, נענו כשלילה. כמה נסיונות שנעשו, בשנים 1969-1970, להקים ישוב יהודי במרכז השומרון נתקלו בהתנגדות הממשלה שמנעה התבססות בשטח. לאחר כשלונות חוזרים ונשנים התפזרו הקבוצות. כמה מחברייהם הצטרפו לישוב ארגמן בבקעת הירדן¹⁷. ~~שאינועים אלה הנו תקדים שהשפיע על צורת התיישבות הממשלה אל נסיונות החתחלות של~~ אמצע שנות השבעים.

הקמת הישובים

כתהליך הקמת הישובים אפשר להבחין בארבעה שלבים (1) המאבק, (2) הפריצה, (3) הכנייה, (4) ההתבססות.

בשלבים באים לידי ביטוי בקצב הקמת הישובים כפי שניתן לראות בטבלה הבאה.

טבלה מס' 1 - התפלגות הישובים לפי שנת הקמה¹⁸

שנה	מס' ישובים שהוקמו	ה ע ר ו ת
1970	1	מכוא חורון באיזור לטרון כהאחזות נח"ל
1975	3	עופרה, קדומים (אלון מורה), מעלה אדומים
1977	9	אלקנה - חודש לפני הבחירות, אל ישובים סוכות תשל"ז
1978	3	שג'לה, אריאל, תפוח
1979	5	
1980	7	
1981	10	
1982	1	תרצה - האחזות נח"ל
סה"כ	39	
<u>ככניה</u>		
1982	5	מעלה אורן, עמנואל, אלפי מנשה, גבעת זאב, שערי תקוה
	4	האחזות נח"ל
	6	מאחזים צבאיים קיימים.

~~השכלה~~

1 ~~חמאב~~ השלב שקדם להקמת הישובים, מינואר 1973 התארגנות גרעין אלון מורה ועד מאי 1975, החודש בו נוסד הישוב הראשון עופרה כמחנה עבודה באיזור כנימין, צפונה לבית אל ההיסטורית.

במשך שנתיים וחצי ~~במסגרת~~ הגרעינים, תנועת גוש אמונים ותנועות אחרות⁽¹⁹⁾ למען הקמת ישובים יהודיים באיזור. ~~המאבק התנהל בצורה שונה~~: בשנה וחצי הראשונות נוהלו מגעים בדרכים המקובלות, לחצים ושתדלנות לקבלת אישור ממשלתי; כאשר לא נשאו פרי, עלה גרעין אלון מורה ביוני 1974 ללא אישור וסולק לאחר יומיים.

גרעינים נוספים⁽²⁰⁾ שהארגון בצורה ספונטאנית, ~~השתלבו גם הם במאבק~~. במשך כל התקופה נמשכו ~~השתדלנות והמגעים המדיניים~~. אדרגנו אלפי אוהדים כחברי הארץ והחלה פעילות מעשית שכללה: הפגנות המונים, נסיונות התישבות של חברי הגרעינים לבדם דנסידנות אחרים/כליווי של אלפי מסייעים. פעילות זו הפכה את נושא ישוב השומרון למוקד ויכוח ציבורי פוליטי במדינה. כיתיים התפתחה והתרחבה תנועה ציבורית "גוש אמונים", שארגנה את המאבק, יזמה וטיפלה בהקמת קבוצות התישבות נוספות. ~~גוש אמונים אימץ את דרכי ה"גוש אמונים" הראשון~~ נסיבות הקמת הישובים הגיעו לשיא במוצאי שמחת תורה תשל"ה (1974), כאשר חמישה גרעינים כליווי אלפים ניסו להתיישב בו זמנית. גרעין אלון מורה ניסה שמונה פעמים עד שהתנחל בקדום⁽²¹⁾.

2 ~~הפרושה~~ מאי 1975 עד 1978. לאחר מאבק ארוך ומכאיב נפרצה הדרך. ישובים החלו לקרום עור וגידים, הראשון "עופרה" נוסד ~~בתנאי מחמרת~~ על ידי קבוצת עבודה שפעלה באיזור בעל חצור תקופה ממושכת. במשך שנתיים נחשב הישוב למחנה עבודה ולא הוכר רשמית. כחצי שנה לאחר יסוד עופרה, בחנוכה תשל"ו (דצמבר 1975), בהמשך לנסיון השמיני להקמת ישוב⁽²¹⁾, נכנסו חברי גרעין אלון מורה לכסיס צבאי ליד קדום⁽²²⁾.

למרות שהגיעו למקום בתיאום עם הממשלה, נשארו כמעמד של ישוב זמני עד לקיץ 1977. עד שעופרה ואלון מורה הוכרו רשמית הוחקו ופותחו כעזרת כספים ועבודות של אוהדי התנועה ~~האומנים~~.

בו זמנית עם אלון מורה נוסד ישוב נוסף "מעלה אדומים" במחצית הדרך בין ירושלים ליריחו, אמנם היתאמתוכנית הממשלתית להקים ישוב במקום, אבל רק לאחר מאבק ארוך חידם הישוב, הפעם על ידי המוסדות המיישבים.

רק לאחר שנה וחצי, באביב 1977, הוקם הבסיס לישוב רביעי "אלקנה" במערב השומרון⁽²³⁾. במקרה זה, לאחר לחץ ממושך של חברי גרעין מערב שומרון, הוקם הישוב לבסוף ביוזמה ובביצוע ממשלתי. ממשלת הליכוד, שהוקמה בקיץ 1977, ראתה ~~בהתישבות~~ השומרון אחת מהמטרות הלאומיות החשובות. עופרה וקדומים (אלון מורה) הוכרו כישובים לכל דבר והחלו לקבל עזרת הגופים המיישבים.

היחס החדש לא הביא יהקמת ישובים באופן מידי. אנשי הגרעינים, שחיכו זמן רב, לא הסכימו להמתין. ריקנות האיזור מלישובים יהודיים, המאבק הממושך והעתיד הפוליטי הלוטה בערפל, יצרו דחף ליצירת מכסימוס עובדות כשטח וכדחיפות. ~~שוב~~ בעקבות מאבק, ויכוחים, לחצים והכנות ליישב גרעינים ללא רשות, עלו תשעה גרעינים לשטח במחנות זמניים, ברשות הממשלה, כמגוייסים לשירות בטחון או כחלק מלישוב קיים.

בתחילה, ללא תקציבים ממשלתיים אם כי בסיוע מוסדות ציבוריים. תוך חודשים אחדים בעזרת המוסדות, הוקמו בשמונה מהמחנות מבנים ארעיים והישובים התחילו להתפתח.⁽²⁴⁾

בשנת 1978 הוקמו שלושה ישובים, שלושתם על ידי גרעינים ותיקים ולאחר לחצים על השלטונות, גם הם במחנות זמניים תחילה. אחד מהם "שאלה" הוקם שלא על דעת הממשלה שהכירה בו כמחנה חפירות ארכיאולוגיות, שלא הוצאו לפועל. בשלב זה הצליחו חמש עשרה ישובים לפרוץ את המחסומים הרעיוניים, הפוליטיים והפיזיים ולממש את השאיפה ליישב את השומרון. כולם לאחר מאבקים ממושכים, על אף ~~הענין~~ המוסדות, ובמבנים זמניים.

3, 3 ה ב נ י ה 1979-1981 בשנת 1979 התחילה תנופת בניה בכל האיזור. הישובים הותיקים התרחבו, נוספו מבנים ומשפחות והתחילה בניית הקבע. מעורבות המוסדות המיישבים התרחבה והם עסקו בפיתוח הישובים וביסוסם הכלכלי. הוקמו ישובים חדשים, ופותחו מערכות תשתית דרכים, מים וחשמל. תוך שלוש שנים נוסדו עשרים ושניים ישובים נוספים, כאשר מספרם גדל בהדרגה משנה לשנה.

4 4 ה ה ת ב נ ה נראה כי שנת 1982 מהווה נקודת מפנה מסוימת בלישוב האיזור. פורסמו תוכניות ממשלתיות ללישוב מאה אלף יהודים באיזור ההר⁽²⁵⁾. הפעילות הממשלתית הופכת להיות הדומיננטית. בניית בתי הקבע נמצאת בשלבים מתקדמים ברוב הישובים הותיקים (באחדים כבר החלו לאכלסם). בלישובים החדשים נבנים מיד מבני קבע.

התופעה החשובה ביותר: הופעת מתיישבים רבים שהדחף העיקרי להתישבותם באיזור הוא חיפוש איכות חיים וכאיות כלכלית, כאשר המומנט הרעיוני נמצא ברקע כתוספת נוחה, מכובדת ומעניינת. מתיישבים כאלה מצטרפים לישובים קיימים או מקימים ישובים חדשים במערב, במרכז ובדרום האיזור. ברצועה שרוחבה כ-20 ק"מ, מתוכננות ונבנות שכונות עירוניות (אחדות אמורות להיות עיירות) ביוזמה פרטית ובמימון המשתכנים, כולל רכישת השטח בכסף מלא מהאוכלוסיה המקומית⁽²⁶⁾. תופעה זו הולכת ~~אפוא~~ ^{ובתהוות} ככל שמתרחקים מזרחה וצפונה ממישור החוף, צפוף האוכלוסין ומירושלים רבתי. בגב ההר, מזרחה לו ובצפון השומרון הדחף הרעיוני הוא עדיין הגורם הדומננטי להתישבות.

אצל התופעה המוזכרת, של מתיישבים בעלי סיבות אחרות, מלמדת על שינוי בהתייחסות האוכלוסיה היהודית למגורים באיזור, ואולי על תחילתה של הגירה רחבת ממדים שתביא להתבססות הישוב היהודי באיזור ההר המרכזי.

הישובים באביב 1982 (27)

(שלושים ותשעה ישובים בהם גרים כ-9,000 נפש, שבעה מהם מתוכננים להיות עיבר (אריאל, אלקנה, מעלה אדומים⁽²⁸⁾, גבעון⁽²⁹⁾, קרני שומרון⁽³⁰⁾, קדומים ואלון מורה⁽³¹⁾). שלושים ושניים ישובים הינם ישובים קהילתיים⁽³²⁾, ארבעה מושבים⁽³³⁾ והאחזות נח"ל אחת (תרצה).

עשרים וארבעה מהישובים משתייכים לאמנה, שבעה למושבי חרות ביתר, שני מושבים שיתופיים לפועלי אגודת ישראל, שניים לנוער העובד והלומד הציוני, לתנועה המושבים והעובד הציוני ישוב אחד לכל תנועה. מבחינה מוניציפלית 17 ישובים נמצאים בשטח השיפוט של מועצה אזורית שומרון ותשעה עשר ישובים בשטח השיפוט של מועצה אזורית בנימין.

גודל הישובים

גודל הישובים מגוון ביותר, מעשר משפחות בלשונם הקטנים ועד 250 משפחות באריאל.

בשמונה ישובים יש בין 10 ל-15 משפחות, שבעה מהם הוקמו בשנתיים האחרונות (1980, 1981) השמיני הוקם בשנת 1978 (תפוח). בדיקת גודל הישובים בהתייחס לותק הישוב מראה נטיה ברורה של השפעת הותק על גודל הישוב. ככל שהישוב ותיק יותר יהיה גדול יותר.

טבלה מ' 2 - התפצלות הישובים לפי גודל ושנת ההקמה

סה"כ	1981	1980	1979	1978	1977	1975	1970	גודל הישוב ⁽³⁴⁾ לפי מספר משפחות
14	7	5		1	1			29 - 10
10	3	2	3		2			49 - 30
8			2	1	3	1	1	99 - 50
4					3	1		149 - 100
2				1		1		+150
(35) 38	10	7	5	3	9	3	1	סה"כ

קבוצת הגודל 1-49 משפחות חולקה לשתי קבוצות היות והנסיון מראה כי 30 משפחות מהוות הגודל הקריטי לגבי הישובים הקהילתיים. זו כנראה נקודת ההמראה של הישובים, לאחריה נעלמות בעיות בתחומים שונים, המעיקות על ישובים קטנים⁽³⁶⁾. רוב הישובים נוסדו בפחות מעשרים משפחות וגדלו במהירות. קצב הגידול ברובם מפחיע בעוצמתו.

לדוגמא: קדומים	- דצמבר	1975	12	משפחות כמחנה הצבאי
	אוגוסט	1976	40	משפחות בקרוונים וצריפים ישנים
	סוף	1977	כ-80	משפחות בקרוונים, צריפים ובשכונת
	אוקטובר	1977	17	משפחות כמחנה אהלים ובקרוונים
	אביב	1978	40	משפחות בטרום אסכסטים
	קיץ	1979	כ-100	משפחות
	אביב	1981	כ-115	משפחות

שלושה ישובים שהוקמו לפני שנת 1980 לא הצליחו לעבור את נקודת "ההמראה"⁽³⁷⁾. בשלושתם היו בעיות חברתיות שנבעו כנראה מהיקפו הקטן של הישוב. במצפה יריחו על רקע הניגוד בין קבוצה חילונית לדתית⁽³⁸⁾. במבוא דותן ותפוח השפיע כנראה גם המיקום הרחוק מריכוזי אוכלוסיה יהודית. כפי שנראה בהמשך, המרחק מגוש דן או ירושלים הוא גורם המשפיע על התפתחות הישוב, בהקשר לאחד הישובים, ככל שהמרחק יגדל הביקוש לישוב יקטן ולכן גידולו יהיה איטי⁽³⁹⁾.

שניים מארבעת הישובים הרחוקים מריכוזי אוכלוסיה יהודית (שילה 50 משפחות, אלון מורה 70 משפחות) הצליחו להתגבר על ההשפעה השלילית של המרחק. בשני המקרים מדובר במקומות יוצאי דופן בעלי ערך היסטורי-סנטימנטלי. המוטיבציה לקיום ישוב יהודי במקום היתה כנראה משקל נגדי להשפעה השלילית של המרחק⁽⁴⁰⁾.

בהקשר לגידול הישובים, יש לציין כי תופעת העזיבה כמעט ואינה קיימת. גם בישובים הקיימים ארבע וחמש שנים עזבו רק משפחות בודדות מתוך מאות, בהרבה מהמקרים כדי לעבור לישוב אחר ביהודה ושומרון⁽⁴¹⁾, זאת למרות הקשיים הפיזיים שגררו ירידה ברמת החיים. אפשר להסביר את התופעה רק על ידי גקיום דחף רעיוני חזק הנותן סיפוק והמהווה תמורה לקשיים שעל המתיישב לעמוד בהם. אפשר שגם התקוה לשיפור התנאים כעתיד עוזרת להתגבר על התנאים הקשים.

מצב פיזי

עד 1980, בכל הישובים⁽⁴²⁾, התגוררו התושבים במבנים זמניים. המכניס היו מסוגים שונים: קרוונים של 24 מ"ר, צריפים ישנים ומבנים מתועשים (קוביות כיטון, אשקוביות). המבנים הזמניים היו קטנים ונבנו בצפיפות רבה. היו ישובים בהם התושבים עברו כמה שלבי כניה, לדוגמא: גרעין קרני שומרון ישב תחילה במחנה אהלים בקדומים, עבר למכנה בבסיס הצבאי וממנו לטרום אסבטים במקום הקבוע. בימים אלה מסתיימת בניית כתי קבע, פרטיים ושל משרד השיכון, אליהם יעברו ראשוני הישוב.

החל משנת 1980 החלו כשיטת זמני לקבע, כלומר השטח מחולק למגרשים המתוכננים לישוב הקבע ובהם בונים מבנים מתועשים קטנים היכולים להשתלב בכניה פרטית של המתיישב בעתיד.

בתשע עשרה ישובים קיימים מבני קבע, עשרים ישובים עדיין במבנים זמניים, בתשעה מהם החלו בבניית הקבע. יש קשר ישיר בין ותק הישוב לבניית כתי הקבע. מתוך 21 הישובים שהיו קיימים עד 1980 בתשע עשרה יש מבני קבע או שהוחל בבנייתם.

לחץ המתישבים למהר ולהתיישב כרגע שהדבר יהיה אפשרי, ולא להמתין לבניית ישוב הקבע על כל מרכיביו, יצר את התופעת המבנים הזמניים. הלחץ נבע משני גורמים עיקריים: הראשון, ההרגשה של דחיפות פוליטית פנימית וכינלאומית לקבוע נוכחות יהודית מאסיבית באיזור השני, רוב הגרעינים פעלו כבר תקופה ארוכה, הישיבה על המצודות היתה קשה לקבוצות ההתלשבות שרובן היו מורכבות ממשפחות עם ילדים. הדרישה להיכנס לשטח ללא להיות לוותה בנכונות לחיות כתנאים קשים ללא שירותים מתאימים⁽⁴³⁾ ובצורות דיור גבוהה⁽⁴⁴⁾. שיטה זו היוותה גם לחץ על המוסדות לפעול לישוב האיזור, לעתים למרות רצונם ובניגוד לתוכניותיהם.

שירותי ציבור בישובים

סוגי ורמת השירותים הקיימים בישובים מושפעים מכמה גורמים. השאיפה הקיימת לתת את מירב השירותים בכל ישוב וישוב, גודל הישוב, הנתק שלו ומידת קירבתו לישוב עירוני-יהודי ותיק, קובעים את המצב. בעוד שגודל ותק פירושם יותר שירותים וברמה גבוהה יותר, הקירבה לעיר משפיעה בכיוון הפוך.

ככל הישובים להוציא (עטרת), יש שירותי חינוך עד כית"ס יסודי. כתי ספר קיימים בתשע עשרה ישובים. האחרים שולחים את ילדיהם ללמוד בישובים שכנים⁽⁴⁵⁾. ילדי הישובים הקרובים לקו הירוק (גוש ריחן וסלענת) לומדים בישובים ותיקים במיטור החוף.

ב-12 ישובים (עדיין אין) מרפאה מקומית. שבעה מקבלים שירות זה בישובים שכנים, חמישה נעזרים במקומות מערכת לקו הירוק. הסיבות הן לשוב קטן ו/או קירבה למרפאה בישוב סמוך או בעיר קרובה.

תחבורה ציבורית פועלת כחירות שונה אל רוב הישובים⁽⁴⁶⁾. בעשרה ישובים אין תחבורה ציבורית, והם: שלושת ישובי גוש ריחן, שלושת הישובים הנמצאים לאורך דרך אלון והישובים החדשים - תרצה, פסגות, מתתיהו וניל"י.

המצב הפיזי של הישובים מראה בבירור על ירידה ברמת החיים, לעומת המקובל בקרב האוכלוסייה היהודית במדינת ישראל. ההתפתחות בישובים מביאה לשיפור הדגתי, שאולי מרמזת כי בעתיד רמת החיים תהיה מעל הממוצע הארצי. כנראה שמימוש השאיפות הרעיוניות מהווה תשלום המחפה על הירידה הזמנית ברמת החיים. לעומת זאת, נהנו חמתיישיבים ברוב המקומות משיפור באיכות החיים החברתית-תרבותית, כאשר המתח האידיאולוגי מהווה נדבך חשוב ללכודת חברתי ויצירת הווי תרבותי מיוחד.

תופעה זו מהווה גורם משיכה למתיישיבים נוספים, שאינם נרתעים מהקשיים הפיזיים. לזכור כי העובדה שהדיוור במכנים הזמניים הוא זול יחסית, מקילה על המעבר אליהם. אמנם המתיישיבים בתחילת דרכם לא ידעו שזה יהיה המצב והיו נכונים להוצאות כספיות ניכרות. גם כיום רוב רובם של תושבי האיזור שואפים לכנות בתי קבע כשיטת כנה ביתך.

אופייני למצב הישובים ההתפתחות באספקת המים והחשמל. בתחילה החשמל מגנרטורים ומים במכליות. הפסקות חשמל ושינויי מתח, שגרמו נזקים ומנעו פיתוח תעשייה ומלאכה, היו עניין של יום-יום. חוסר מים תמידי, לעתים ימים שלמים ללא מים, היה לחם חוקם של רבים מהישובים.

במשך 1982 שופר המצב לכלי הכר. במקביל לדרכים הראשיות⁽⁴⁷⁾ במרכז השומרון, נמתחו קוי מתח גבוה ממישור החוף, אליהם חוברו הישובים הסמוכים. הישובים הקרובים לגבול הישן חוברו ישירות אל מישור החוף. סה"כ 17 ישובים קשורים כעת לרשת החשמל הארצית. שמונה ישובים באיזור בנימין קשורים לחברת החשמל המזרח ירושלמית. 14 ישובים עדיין תלויים בגנרטורים, רובם בארץ בנימינ^{בנימינ} שם מסיבות פוליטיות⁽⁴⁸⁾ לא ניתן לחברם לרשת הארצית. מהפך של ממש התרחש בתחום אספקת המים. כל הישובים (להוציא האחזות התצעה) מקבלים מים בצורה סדירה בצנרות.

הישובים לאורך הגבול הישן וליד כביש ירושלים-יריחו חוברו לרשת המים הארצית של מקורות. הישובים באיזור רמאללה מקבלים את המים מהמערכת של העיר, שמקור מימיה/עין סמיה למרגלות הר בעל חצור. הישובים לאורך כביש אלון קשורים ישירות לעין סמיה. בית

אריה וניל"י מבאר מקומית ליד הכפר שביטין. השינוי הדרסטי חל במרכז השומרון. כאן נקדחו בארות חדשות⁽⁴⁹⁾ והונחו שני קוי מים, אחד לאורך כביש חוצה שומרון המגיע עד שילה ואלון-מורה, השני לאורך כביש קלקיליה-שכם המגיע עד לשבי-שומרון. כאמור, מערכות אלו מהוות תשתית לישובים רבים נוספים.

אוכלוסית הישובים⁽⁵⁰⁾

ליבו של כל מפעל התישבותי הוא האוכלוסיה המתישבת, הכרת תכונותיה ואיפיוניה נותנים הסבר לבעיות ואולי מאפשרים להבין את התהליך יותר מכל תחום אחר. במיוחד חשוב מידע זה בדיון כשלנו, בו האוכלוסיה המהגרת דומיננטית ברוב ההתרחשויות. כדיקה ראשונית מראה כי יש מספיק קלי דמיון ותכונות משותפות לתושבי הישובים השונים המאפשרים הגדרה ואיפיון שלהם. עדכדת המוכיחה כי מדובר בחוקיות כלשהי ולא במקרידות.

→ תכונות המתיישבים / 600

רוב גדול של המתיישבים ~~הם~~ משפחות, הכוללות ילדים, בשנות העשרים המאוחרות ועד לסוף שנות הארבעים. מיעוט קטן של רווקים, זוגות צעירים ומשפחות מבוגרות (חמישים פלוס).

משפחות מרובות ילדים היא תופעה מצויה, למעלה ממצצית המשפחות הן משפחות כנות יותר מחמש נפשות, אחוז גבוה מהממוצע הארצי. לכן רב/מספר הילדים/ב/ישובים) עד גיל תיכון.

הטבלה הבאה מלמדת כי האוכלוסיה הדתית מהווה רוב בהתישבות הנידונה.

טבלה מס' 3 - התפלגות הישובים מבחינה דתית⁽⁵¹⁾

אחוז מכלל הישובים	מספר הישובים	הגדרת הישובים
49	19	דתיים
33	13	חילוניים
8	3	רוב דתי מעורבים
18	7	
10	4	רוב חילוני
100	39	סה"כ

רוב של אוכלוסיה דתית במפעל התישבותי צמוני ~~צ~~ תופעה נדירה כתולדות ההתישבות החדשה בארץ. הדומיננטיות של הציבור הדתי היחה מורגשת במיוחד בשלבים הראשונים של יסוד הגרעינים, אם כי קבוצות חילוניות פעלו מהתחלה⁽⁵²⁾.

במסגרת מהישובים המעורבים השילוב נעשה כמודע מתוך הרגשת יעוד והכרה בצורך לגשר על הפילוגים הקיימים במדינת ישראל⁽⁵³⁾. זה נסיון חרתי מיוחד במינו, האפשרי רק בהתישבות ארצית חדשה, ומידת ההצלחה תיבדק רק בעתיד הרחוק. ^{75%}מת ההשכלה גבוהה מהמקובל בארץ, למעלה מ-75% בעלי השכלה על-תיכונית. בלשונים החילוניים הרמה נמוכה במקצת לעומת הדתיים. רמת החיים של המתושבים במקומות מהם באו היתה גבוהה מהמוצע הארצי.

התאחדות
העובדים
הארצי

למעלה מ-90% מהמתושבים באים מערים, כ-66% מהערים הגדולות. מוצא התושבים מכל העדות עם מרכיב נמוך יחסית של יוצאי אסיה ואפריקה, בניגוד לערים החדשות שקמו לאחר קום המדינה, בהן אחוז יוצאי יבשות אלו היה גבוה מחלקם בכלל העולים. בין המתושבים יש עולים, אם כי לא כמרכיב דומיננטי. גרעין של יוצאי רוסיה היה בין ראשוני הקבוצות שהתארגנו עוד ב-1976. הגרעין שאף לבנות בכוחות עצמו לשוב עירוני גדול שימשוך עולים מרוסיה. בסוכות תשל"ח עלה הגרעין זמנית לאלקנה ונשאר במקום. בודדים המשיכו לפעול למען הקמת לשוב של עולים מרוסיה בשומרון.

במרבית הישובים האוכלוסיה (יחסית. הומוגנית), בלשונים המעורבים מבחינה דתית, האחידות נפגמת במידת מה. קיימת נטיה ברורה למקצועות חופשיים וטכניים (כ-2/3 מהמפרנסים) ולפקידות.

אפשר לומר כי אוכלוסית הישובים, ברובה הגדול, שייכת לשכבות המבוססות של החברה הישראלית, מה שנהוג לכנות "המעמד הבינוני". הגדרה זו מזכירה את אנשי העליה הראשונה, מתושבים בעליה הרביעית ויוצאי גרמניה בעליה החמישית, שהיו גם הם אנשי המעמד הבינוני⁽⁵⁵⁾. הדימיון אל אנשי העליה הראשונה מודגש יותר לאור העובדה שרובם היו שומרי מסורת והתושבותם היתה פרטית, ללא קופ"אציה כלכלית. גם צורת ההתארגנות קבוצות ההתישבות מזכירה את השלב המוקדם בעליה הראשונה, כאשר קבוצות ההתישבות התארגנו ברחבי מזרח אירופה ללא קשר וארגון על, שלחו שליחים לארץ לחפש מקומות להתישבות בצורה עצמאית והקימו את המושבות הראשונות בצורה ספונטאנית.

קיים שוני בצורת ההתישבות: חלוצי העליה הראשונה הקימו מושבות חקלאיות ושאפו להתבסס על החקלאות, אם כי רבים הלכו גם לערים. לעומת ההתישבות בה אנו עוסקים הרובה המכריע הינו עירוני. הבדל זה נובע ~~ממבנה~~ מההתפתחויות שעברה ארץ ישראל כאשר הפכה להיות מארץ חקלאית לארץ תעשייתית מודרנית.

המבנה הכלכלי

התופעה הכוללת היא היוממות⁽⁵⁶⁾ הגבוהה במיוחד בקרב הגברים. ברוב הישובים, למעלה מ-75% מוצאים פרנסתם מחוץ למקום המגורים. בקרב הנשים העובדות האחוז נמוך בהרבה⁽⁵⁷⁾ והן מוצאות עבודה ביישובים במיוחד בשירותים ובחינוך.

מלכתחילה התבססה הקמת היישובים על האפשרות של פרנסות חוץ. המטרה היתה להגיע לשטח בהקדם ככל האפשר. הידיעה שפיתוח תשתית לתעסוקה במקום דורשת זמן רב והוצאות מרובות ותקדימים קודמים⁽⁵⁸⁾ הביאה לכך שבשלב ראשון דאגו להקמת מבני מגורים ומבני ציבור הכרחיים. רק בשלב שני, לאחר איכלוס ראשון, החלו המתדיישבים והמוסדות, לטפל בפיתוח מקורות תעסוקה ביישובים על ידי הקמת מבני מלאכה ותעשייה, לולים, משקאות ומטעים. המפעלים המוקמים ביישובים שרובם קטנים, הוקמו רובם ככולם ביוזמה פרטית של אנשי המקום. מקור תעסוקה חשוב מהיום השירותים הציבוריים המקומיים והאיזוריים שפותחו באיזור, ובמיוחד מערכת החינוך. על והתפתחות מוסדות מקורות התעסוקה ניתן ללמוד מהטבלה הבאה.

טבלה מס' 4 - התפלגות היישובים לפי מספר המתפרנסים במקום (אביב 1982)

סה"כ	רוב מתפרנסים ביישובים ובסביבתם הקרובה	רוב מתפרנסים מחוץ לאיזור (במישור החוף ובירושלים)	מס' יישובים
38 ⁽⁵⁹⁾	16	22	אחוז מכלל היישובים
100	42%	58%	

בחמישה יישובים החקלאות היא מקור הפרנסה העיקרי⁽⁶⁰⁾; כענף צדדי היא קיימת בעשרה יישובים נוספים. היישובים בהם רוב המתפרנסים עובדים במקום מהיום שתי קבוצות ברורות. הראשונה, חמשת המושבים החקלאיים הנמצאים בקירבת הגבול הישן; הקבוצה השנייה, אחד עשר יישובים קהילתיים⁽⁶¹⁾ בהם מקורות התעסוקה מגוונים: מלאכה, תעשייה, חינוך, שירותים וחקלאות. המיוחד בהם היותם ותיקים ורחוקים ממרכזי האוכלוסיה היהודית. בעשרים ותשעה יישובים יש צרכניות המתפקדות בהרבה מהמקרים כמיני-מרקט. תושבי המקומות בהם אין חנויות מבצעים את הקניות בבתי המגורים אוכלוסיה יהודית ותיקה ומיעוטם ביישובים שכנים⁽⁶²⁾. ביישובים הגדולים יחסית (אריאל, עופרה, קדומים וקרני שומרון) פועלות חנויות ברמה ראשונית בנוסף למצרכי מזון. רכישת שירותים וקניות ברמה גבוהה מתבצעים ביישוב יהודי עירוני גדול כתחומי הקו הירוק. כמעט אין קשר מסחרי עם היישובים הערביים הסמוכים. גם במקרה יש בהם את החנויות ברמה נאותה. עובדו זו היא סימפטום של הניתוק בין מערכת היישובים הקיימת באיזור של האוכלוסיה הערבית

לכין הישובים החדשים. ככל התחומים מתפתחת מערכת מקבילה כאשר החיכוך בין שתי המערכות מועט ביותר⁶³. תופעה אופיינית להתיישבות גם בעבר. ניכרת מגמה ברורה של ירידה באחוז היוממות. ככל שהישוב רחוק ~~ממרכז~~ מאיזורי המטרופולין היהודי וותיק יותר, תהליך צמצום היוממות מעמיק. כנראה שהמאמץ הנעשה בתחום זה, מסיבות רעיוניות ~~והנדחה גם על ידי גורמי נוחות מניב פירות.~~

למרות מגמה זו, יש לשער כי תופעת תעסוקה מחוץ לישובים והיוממות תמשיך להיות דומיננטית, במיוחד בקרב הישובים הסמוכים למרכזי האוכלוסיה היהודית הותיקים. מסקנה זו מתבקשת מהמבנה החברתי-כלכלי של הישובים ומיקומם, היינו ~~ישובים עירוניים בעלי אוכלוסיה קרמה גבוהה, בעלת מקצועות שבהרכה מקרים לא תמצא תעסוקה במקום המגורים, בתחום ההתמחות המועדף~~ כאשר הקירבה למטרופולין גוש דן או ירושלים מאפשרת יוממות מתקבלת על הדעת.

ככיוון זה משפיעה גם החברה המקבלת את תופעת עבודות החוץ כדבר לגיטימי, ~~זאת בניגוד להלכי פרוח שהיו מקובלים בהתיישבות החלוצית בעבר~~ בחברה הישראלית בכלל ~~בבתחנותם הקבוציות בפרט.~~

הגדרת אופי ההתיישבות

מתקבלת תמונה של התיישבות עירונית במהותה. ישובים עירוניים קטנים, על שטח מצומצם יחסית, עם צפיפות אוכלוסיה גבוהה ופרנסות עירוניות מובהקות. סוג הפרנסות, רמת החיים, המעמד החברתי ותופעת היוממות מצביעים על תהליך המזכיר את ה"פירבור המורחק"⁶⁴. התצמדות לכבישים ראשיים והתלות במטרופולין⁶⁵ מחזקים השערה זו.

מאידך, השאיפה והמגמה לפתח פרנסות בלישובים, העובדה שהמעבר לישוב החדש היה כרוך בירידה ברמת החיים⁶⁶ וצפיפות אוכלוסיה גבוהה מצביעים על כיווני התפתחות נוספים.

הדחף הראשוני להתיישב באיזור היה אידיאולוגי, ~~לחודמי~~ מדיני ודתי. מניע ~~האינס~~ אופייני לפירבור מורחק (שכונות מגורים מחוץ לעיר המתבססות כלכלית ותרבותית על העיר, כולל יוממות קבועה של אוכלוסיה ברמה כלכלית גבוהה); כלומר, אין כאן תהליך מובהק של פירבור מורחק. התהליך של פירבור ~~אנמצא בעיצומו במישור החוף בכיווני צפון-דרום~~ משתלב בתופעה על ידי שינוי חלק מהתנועה בכיוון מזרחה לאיזור ההר. חלק מהישובים, בעיקר אלה הקרובים למטרופולין, מקבלים אופי של פירבור מורחק. אחדים מהם יגדלו ויהיו ערי מגלש (ערי מגורים הקרובות למטרופולין כגון בת-ים וחולון), כגון: אלקנה. אחרים, בעיקר הרחוקים מהמטרופולין יהיו ישובי לויין, שכמה מהם יצמחו ויתפתחו לעיר ויהיו ערי לויין. טיפוס של ישוב עירוני שיש לו סיכוי רב להתפתח ולגדול⁶⁷.

הצלחתה, מידת התרחבותה, גידולה והתמדתה של תופעת ההתיישבות כהר טמונים כסינטיזה של שתי המגמות: המאסדג, תהליך הפירבור תוצאה של אוכלוסיה המחפשת איכות חיים, נוחות וקשר נוח עם העיר הגדולה; חשניה ¹⁼²⁼³⁼¹ התהליך המושפע מהדרישות הרעיוניות לאומיות, שפירושן מדיניות השואפת לפיזור רב בשטח ולהתרחקות מזרחה ללב האיזור ההררי. מגמה זו תלויה בהמשך קיומה של ההתעוררות הרעיונית לאומית בענין זה.

השאלה לה אין תשובה ברורה היא היקף התופעה, ולא קיומה והתמדתה. התלות בעבודות חיצונית, ביחס הפוך בין מידת היוממות ובין הקירבה אל המטרופולין, מזכירים את המצב של כפרי המיעוטים בגליל⁽⁶⁸⁾. שם התופעה קיימת כבר שנים רבות ונמצאת בשלבי העמקה והתרחבות⁽⁶⁹⁾. מסתבר כי התופעת היוממות יכולה להתקיים לאורך זמן⁽⁷⁰⁾. נטיית המתיישבים להשקיע ולפתח מקורות פרנסה בלשוכים, והעובדה שהלשוכים המורחקים מתקרכים יותר ויותר לאספקה מקומית של מקורות פרנסה, מראות על מגמה המחזקת את הקיום לאורך זמן⁽⁷¹⁾.

התיישבות עירונית חדשה - הישוב הקהילתי

כתודות ההתיישבות הציונית מוכרים שני מסלולי התיישבות עיקריים:

- (1) התיישבות כפרית חקלאית מאורגנת ומתוכננת.
- (2) התיישבות עירונית אינדיבידואלית, שעד קום המדינה היתה גם ספונטאנית⁽⁷²⁾.

במקרה דנן ההתיישבות היא עירונית מסוג חדש, ספונטאנית קבוצתית, וולונטרית, כלומר התארגנות קבוצתית לפני העליה על הקרקע. יוזמת ההתיישבות, ההתארגנות לביצועה ולעתים גם התחלת הביצוע על ידי המתיישבים ללא תכנון והכוונה ממסדית.

28 ישובים (72%) נוסדו כיוזמת חברי הגרעינים או גוש אמונים (אמנה). הספונטאניות כולטת יותר אם לוקחים בחשבון כי מבין 11 הישובים (18%) שנוסדו ביוזמת הממשלה, 6 ישובים (15%) שייכים לתוכנית הזזת הגבול מזרחה, ושניים (כוכב השחר ורימונים 5%) נוסדו במסגרת תוכנית הבקעה⁽⁷³⁾, כלומר במסגרת ישוב מרכז ההר רק 3 ישובים נוסדו ביוזמת הממשלה. במסגרת זו נתחדשו שתי תופעות: (1) התייחסות שונה מהמקובל אל ההתיישבות העירונית, (2) טיפוס חדש של ישוב.

האידיאולוגיה הציונית ששאפה ליצור חברה חדשה (חברתית, כלכלית ותרבותית) ראתה בשיבה אל הקרקע מסגרת מתאימה להשגת מטרותיה⁽⁷⁴⁾. מראשיתה אופיינה ההתיישבות הציונית במטרות מדיניות ובטחוניות⁽⁷⁵⁾, במיוחד מאמצע שנות השלושים. הצרכים הפוליטיים בטחוניים של הישוב קבעו את תוכנית ההתיישבות מכחינת עיתוי ואיתור, גם

במקומות נחותים מבחינה כלכלית⁽⁷⁶⁾. התערותה של ההתישבות הכפרית במאמץ המדיני בטחוני ליישב איזורים ריקים הקביעת גבולות המדינה, הגבירה חשיבותה כעיני המימסד הציוני. היא היתה לגולת הכותרת של בנין הארץ ואליה הופנו מרבית המשאבים הלאומיים בהשקעות ובתכנון⁽⁷⁷⁾. היוזמה לפיתוח איזורי התישבות באה מהמוסדות והמשרדים העוסקים בכך. לאחר קום המדינה (התכנון, וארגון והכוונה נעשו) על ידי הממשלה והסוכנות, כאשר תנועות ההתישבות והמוסדות המיישבים פועלים בשיתוף פעולה מלא⁽⁷⁸⁾. לפני קום המדינה היתה התעלמות מוחלטת מהצורך בהקמת ערים כאמצעי ליישוב ואיכלוס למרות שיישוב עירוני היה זול יותר, דרש פחות קרקע ואפשר היה לבצעו במהירות יחסית⁽⁷⁹⁾, (ההתפתחות העירונית היתה) מקרית, ללא כל הכוונה של המוסדות⁽⁸⁰⁾.

במשך כל תקופת המנדט גדלו הערים. אפשרויות הפרנסה, חיי החברה ותרבות בערים משכו אליהן אלפי חלוצים מובהקים⁽⁸¹⁾ ומרבית העולים מצאו מקומם בהן. תהליך העיור המואץ גרם שהעיר נטלה את הבכורה מבחינת משקלה המכריע באוכלוסיה היהודית, בהפכה למוקד של עוצמה כלכלית וחברתית ולגרעין מפתח בקליטת עלייה⁽⁸²⁾.

התוצאה של חוסר התכנון העירוני ליקורים בסיסיים במערך העירוני בישראל. בסיום המנדט היה המערך הישובי בעל מבנה ברור של עיר ראשית (PRIMLY)⁽⁸³⁾.

לאחר קום המדינה חלו שינויים במערכת ההתישבותית, שינויים ככמות, בהיקף ובאפשרויות: נעלמה בעיית חוסר קרקעות, הצורך בהקמת ישובים מסיבות מדיניות נחלש, המטרה של פיזור אוכלוסיה קיבלה חשיבות עליונה, התעמק הצורך ליישב איזורי הארץ השוממים, אספקת המזון לאוכלוסיה גדלה במהירות, ונוצר צורך דחוף למצוא קורת גג למאות אלפי עולים⁽⁸⁴⁾. בשנים הראשונות לקום המדינה קמו מאות ישובים כפריים⁽⁸⁵⁾ שלא ענו על הצרכים המרובים. צרכים אלה גרמו להקמת ישובים עירוניים ובהדרגה להכרה בחשיבות העיור כמכשיר איכלוס מהיר. תחילה אוכלסו הערים הערכיות העזובות ללא תכנון, לאחר מכן הוקמו ערי הפיתוח ברחבי הארץ במטרה עיקרית של פיזור אוכלוסיה⁽⁸⁶⁾ כדי לשמש מרכזים עירוניים לסביבה כפרית⁽⁸⁷⁾. רק לאחר מיצוי האפשרות של בניוי ערים המתבססות על הפוטנציאל החקלאי, וכאשר התברר כי פוטנציאל זה לא יוכל לכלכל מאות אלפים, פנו להקמת ערים כפעילות התישבותית העומדת בזכות עצמה. בהדרגה חל שינוי בהערכת העיור באיזורים בעייתיים ואיזורי פיתוח כהתישבות חלוצית, כדוגמת ערד וכרמיאל בתחילת שנות ה-60. למרות השינוי לא היתה תנופה מתאימה בעידוד ערים מסוג זה⁽⁸⁸⁾, אבעוד שההתישבות הכפרית החקלאית היא הסקטור המאורגן והיעיל ביותר בישראל, ~~היא הייתה~~ ~~מרכזים~~ ~~מרשימים~~, הרי הסקטור העירוני נמצא עדיין באמצע הדרך⁽⁸⁹⁾. כתוצאה מאי קיום חשיבה עירונית וחוסר נסיון של המתכננים והמבצעים, היו טעויות רבות בפיתוח העירוני, עובדה שהשפיעה על ההימנעות מהקמת ערים חדשות אחרי שנת 1964⁽⁹⁰⁾. בשנים האחרונות (חשיבות העיור עולה). ההתישבות הכפרית בארץ הגיעה

למיצוי האפשרויות של התבססות על תוצרת חקלאית, תהליך הקידום ברוב המדינות המתועשות, ואין מקום להרחבתה⁽⁹¹⁾, לכן עוברת ההתישבות הכפרית תהליך של עיור מסוים ותיעוש מוגבר שתחילתו בקיבוצים. הצורך בהקמת יישובים כפריים חדשים שיתבססו כמעט בלעדית על תעשייה הביא לפיתוח צורה חדשה של ישוב כפרי - הכפ"ת (כפר תעשייתי שיתופי)⁽⁹²⁾. למרות הנאמר נראה כי ההתישבות הכפרית שומרת על מקומה בחשיבה הלאומית כהתישבות האידאית העיקרית.

ההתישבות החדשה בשומרון מהווה המשך והעמקת תהליך עליית חשיבות העיור, המחשבים בשומרון שאפו להשיג את היעדים הבאים: (1) מטרות פוליטיות ומדיניות ובטחוניות על ידי ישוב איזור רזק מיהודים וקביעת עובדות בשטח, (2) העמדת אתגר לאומי חדש לאזרחי המדינה ויהודי התפוצות, (3) קליטת עליה גדולה, (4) פיזור אוכלוסייה, (5) חסכון באדמה חקלאית במישור החוף, (6) השגת איכות חיים מכל הבחינות (חברתית, תרבותית, סביבתית)⁽⁹³⁾.

המסקנות העגלות מהיעדים והאתגרים שהוצגו הן שרק התישבות יהודית בהיקף רחב, במסה גדולה ובאופן מיידי תאפשר השגתם. אלא שהמימוש נתקל בקשיים וכבעיות הבאים: (1) התנגדות חלק מתושבי ישראל לרעיון, (2) חוסר מקורות פרנסה באיזור, (3) מחסור בקרקע. (4) מחסור בתקציב, (5) והשאלה החשובה המקורות להמוני מתושבים.

הקשיים והצרכים הביאו לתפיסה חדשה כהתישבות ולצורת סיפוס חדש של ישוב ישוב עירוני קטן, "הישוב הקהילתי". התפיסה החדשה רואה בהתישבות העירונית מכשיר מתאים להשגת יעדים לאומיים, כפי שהיה מקובל לגבי ההתישבות הכפרית. אין הכוונה לעיור סטיכי ולא להקמת עיר בודדת, אלא למערכת משולבת של יישובים עירוניים התלויים זה בזה וקשורים למערכות הקיימות⁽⁹⁴⁾, הכוללת לערים היהודיות במישור החוף וירושלים. כפי שהיה במשך רוב תולדות ההתישבות הציונית ישנה התעלמות כמעט מוחלטת מהישוב הערבי הקיים. לראשונה בתולדות ההתישבות הציונית מתבצעת חוכנית ליישוב איזור שלם על ידי יישובים עירוניים, חומצה שהיא פריצת דרך המשמשת כבר דוגמה לחיקוי באיזור הגליל⁽⁹⁵⁾.

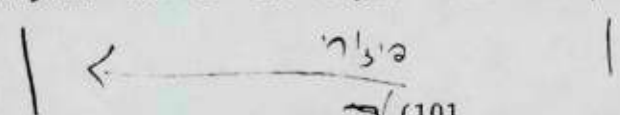
הישוב הקהילתי⁽⁹⁶⁾

כבהרבה מקרים התגבשות השיטה והגדרתה באו לאור המציאות והנסיון. אפשר לראות בכפתי"ם ובמרכזים האזוריים צעד ראשון בכיוון. "אלון שבות" בגוש עציון שימש דגם מעשי ראשון עם נסיון של כמה שנים. היישובים הראשונים בשומרון: עופרה, אלון-מורה ומעלה-אדומים הוסיפו גם הם להתגבשות השיטה וביסוסה. הישוב הקהילתי שונה מהמרכזים האיזוריים בכך, שמשלבים באיזור חקלאי ומטרתם לשמש מרכזי שירותים, בעוד שהישוב

הקהילתי עומד בפני עצמו כחלק ממערכת של ישובים עירוניים נוספים. הישוב הקהילתי
 ה'נ' לישוב עירוני קטן שיסודותיו אינם כלכליים אלא ארגוניים חברתיים. היקף האוכלוסיה
 מוגבל ל-250-500 משפחות, המכנה הכלכלי פרטי עצמאי, המשפחות מאורגנות באגודה
 שיתופית שתפקידיה טיפול בעניינים המוניציפליים ברמה גבוהה, שמירה על אופי הישוב
 וניהול חיי קהילה אינטנסיביים, כאשר הכוונה לתת חופש מירבי לפרט ולמעט עד כמה
 שאפשר בהגבלות.

עקרונות מרכזיים

בשיטה זו מחברים על הקשיים ומושגות רוב המטרות. לישוב עירוני קטן (עד 500 משפחות)
 מסתפק בשטח מצומצם יחסית, מאפשר מעורבות חברתית, שמצידה מהווה כר נוח לרמת
 שירותים גבוהה ויצירת איכות חיים גבוהה. לישוב כזה יכול לקבל תדמית שתהווה כוח
 משיכה למתיישבים בפועל, אוכלוסיה המבקשת לצאת מהערים הגדולות. מינימום ההגבלות
 והמיגוון הגדול בסוג הישובים והמתיישבים מאפשרים לכל ישראלי למצוא את מקומו באחד
 הישובים. כך יש סיכוי להשגת כוח אדם ברמה גבוהה, מסה של מתיישבים בישובים קטנים
 רבים הנותנים פיזור רב בשטח. היכולת להמשיך ולהתפרנס באיזורי המטרופולין הקיימים
 מאפשרת דחיית פיתוח מקורות פרנסה במקום, דחיה שפירושה חסכון תקציבי רב מחד גיסא
 ומאידך גיסא מעבר מידי לישוב החדש⁽⁹⁷⁾. שיטת הישוב הקהילתי שהתקבלה בתחילה
 בהסתייגות על ידי הגורמים המיישבים⁽⁹⁸⁾ קיבלה לאחרונה לגיטימציה מלאה. לדוגמא:
 מתוך 62 ישובים המוקמים בגליל, עשרים ושניים מוגדרים כ"ישובי קהילתי"⁽⁹⁹⁾.
 לאחרונה מוקם ישוב קהילתי בשם "גבעות להב" באיזור המועצה האיזורית "בני שמעון"
 בדרום הארץ⁽¹⁰⁰⁾.

מיקום הישובים ותפרוסת מרחבית⁽¹⁰¹⁾ בנושא זה עמדו בפנינו חמש מטרות:

- (1) בדיקת הסיבות והגורמים למיקום הישובים.
- (2) תיאור תפרוסת הישובים
- (3) לבדוק האם אפשר למצוא חוקיות בתפרוסת ומה היא?
- (4) למצוא באם קיים אהגיון גיאוגרפי במיקום ובתפרוסת הישובים.
- (5) לבדוק את מידת ההתאמה בין תוכניות ההתיישבות של האיזור ובין המציאות בשטח.

השיקולים והגורמים שקבעו את מיקום הישובים והתפרוסת הם פועל יוצא של מטרות
 ההתיישבות, סוג המתיישבים ושאיפותיהם, מצב מדיני פוליטי, תנאים גיאוגרפיים וגורמים
 מקריים. ברור כי המטרות המדיניות-פוליטיות והרקע הרעיוני היו החף הדומיננטי ביותר
 להתיישבות בשומרון⁽¹⁰²⁾.

מעבין לראות עד כמה מטרות אלו הלו גורם בקביעת המיקום והתפרוסת. כי להכיר, נבדוק
 את התוכניות השונות לישוב האיזור⁽¹⁰³⁾.

תוכניות ההתיישבות בהר המרכזי

עד שנת 1977 היה הקו הממשלתי שאין ליישב את הרי שומרון, לכן לא היו תוכניות ממסדיות אלא רק עקרונות רעיוניים. משה דיין, כשר הכסחון בממשלת המערך, הציע להקים חמישה מאחזים בגב ההר כאשר כל מאחז יכלול מחנה צבאי ומספר ישובים סביבו⁽¹⁰⁴⁾. בגלל בעיות של בעלות על קרקעות וויתר דיין על ביצוע התוכנית, שמטרתה היו בטחוניות.

במטרה להרחיב ולהגדיל את הישוב היהודי בירושלים וסביבותיה תכננו להרחיב את הפרוזדור צפונה עד כביש מעלה בית חורון-גבעון-ענתה, בדרום עד גוש עציון ובמזרח עד מעלה אדומים. סביב בעיית עיבוי ירושלים היו שני קווי חשיבה: אחד שדגל בהרחבת העיר על ידי בניית שכונות נוספות ברצף אחד עם שטח העיר הקיים ובמרחקים קטנים מהעיר. השני דגל בהקמת ערי לויין וישובים רבים סביב העיר, בתפרות רחבה מאד, כדי להפכה למרכז מטרופוליטני של ישוב יהודי גדול. חוסר ההחלטה היה גורם מעקב בביצוע התוכניות, שמומשו רק בחלקן⁽¹⁰⁵⁾ ובמשולב. בעקבות התחלת ההתיישבות בבקעת הירדן גובשה תוכנית אלון, שמטרתה היתה קביעת הירדן כגבול כסחון של מדינת ישראל⁽¹⁰⁶⁾. עקרונותיה היו: באיזור המזרחי של השומרון, מזרחה לקו הכפרים הערביים, יקום איזור חיץ של ישובים יהודיים. התוכנית גרסה שתי רצועות אורך של ישובים מצפון לדרום, המזרחית בבקעת הירדן לאורך כביש יריחו-בית שאן, המערבית במורדות המזרחיים של הרי שומרון. במקביל לרצועה זו תסלל דרך אורך חדשה. במערכת זו תוכננו שתי פתחות באיזור הג'פטיק ובאיזור יריחו, שתאפשרנה חיבור בין האוכלוסיה הערבית בשומרון לבין עבר הירדן המזרחי בהתאם לאופציות שונות של פתרון מדיני.

הישובים תוכננו להיות חקלאיים, כאשר בקו המערבי תשולב גם תעשייה⁽¹⁰⁷⁾. תוכנית אב להתישבות בבקעת הירדן הושלמה על ידי הסוכנות היהודית רק באמצע שנות ה-70. במסגרת מחשבה על גבולות כסחון היה מוסכם כי ייעשו תיקונים בקו שביתת הנשק מזרחית למישור החוף. הכוונה היתה להזיז את הקו הירוק מזרחה על ידי הקמת ישובים יהודיים מזרחה לו ובטמוך אליו.

אחת המטרות של הקמת קו ישובים זה היא להפריד בין ערביי ואדי ערה ומזרח השרון ובין ערביי שומרון כדי למנוע מגמות בדלניות. במסגרת זו הוקמו כמרוצת השנים שישה ישובים: שלושה בגוש ריחן, סלעית במרכז האיזור, מכוא חורון ומחתיהו בדרום⁽¹⁰⁸⁾.

לממשלת ישראל שקמה בקיץ 1977 היתה גישה שונה אל ההתיישבות היהודית בשומרון. היא ראתה בה יעד מדיני בטחוני שישנה את המציאות הגיאוגרפית-דמוגרפית וימנע הקמת ישות פלשתינאית באיזור.

היו בממשלה שתי גישות כיצד ^{למטרה זו} לחגוג אחת, בה דגל שר הבטחון עזר וייצמן, טענה להקמת כמה גושי התישבות ערים וישובים קטנים בהם תרוכז מסה של אוכלוסיה יהודית שלא תתערב באוכלוסיה הערבית. השניה, בה דגל שר החקלאות אריק שרון, קבעה נוכחות בכל השטח על צדי פיזור המאמץ בקמת ישובים קטנים רבים. במציאות, למוסדות המיישבים¹⁰⁹ לא היתה תוכנית מגובשת להתישבות באיזור.

רק בשנת 1978 הוצגו שתי תוכניות כלליות: של אריק שרון, כשר האחראי על ענייני התישבות צמתי דרובלס, יו"ר המחלקה להתישבות בהסתדרות הציונית. שתי התוכניות גרסו להקמת ישובים רבים וקטנים בכל השטח, וציינו הצעות למיקום ישובים. היות ולא היתה כל תוכנית רשמית שקבעה היכן וכיצד לממש את השאיפה לישוב השומרון, קיבלו חשיבות התוכניות החץ-ממסדיות שקבעו למעשה את ההתרחשויות בשטח¹¹⁰.

היו ארבע תוכניות, הראשונה של יואל דן ועזרה זוהר, פורסמה בדצמבר 1975¹¹¹. תוכניתם באה (1) לפתור את הבעיות הנוצרות כתוצאה מהגידול המהיר בעיור מישור החוף והתגבשות מגאלופוליס בגוש דן, (2) להשגת מטרת לאומיות של שימור אדמות חקלאיות, פיזור אוכלוסיה, בניה זולה, שיפור באיכות החיים והשגת יעדים בטחוניים. עקרונות התוכנית: התישבות עירונית רבתי בהרים ובגבעות מזרחה לערי המטרופולין של ישראל - חיפה ותל-אביב - מתוך להשיג זאת על ידי ניצול התפתחויות טבעיות (שאיפת רבים מאנשי הערים לגור בקשוב המרי שאינו רחוק מהעיר הגדולה וחיפוש אחר איכות חיים). הצעתם להקים שתי חגורות של ערי שדה אחת 20-30 ק"מ מזרחה לתל-אביב, שניה 30-40 ק"מ מזרחה לת"א. הקירבה תאפשר המשך עבודה במקומות הקודמים. תנאים הכרחיים: האטה והפסקת בניה ציבורית במישור החוף ושיפור דרכי התחבורה בשומרון.

התוכנית השניה פורסמה בפברואר 1976 לקראת הדיון בממשלה על ההתישבות ביהודה ובשומרון¹¹² על ידי גוש אמונים¹¹³ וכנתה "תוכנית י"ש". התוכנית כוללה הגדרת מטרתן, שיקולי מיקום והצעות למיקום 60 ישובים. המטרות הן:

- (1) התישבות כערובה והוכחה לריבונות יהודית.
- (2) מתן אתגר חלוצי לעם, תנופה לעליה וקליטת עליה.
- (3) פיזור אוכלוסיה.

העקרונות שהינחו את הצעות המיקום הן:

1. מקומות בעלי חשיבות אופרטיבית ומדינית, לכן בסמוך לכבישים ראשיים, צמתי וראשי הרים.
2. א. קרקעות בבעלות יהודית, נכסים ממשלתיים, אדמות טרשים שאינן מחייבות הפקעה. ב. שטחים נוחים טופוגרפית ואקלימית, סמוכים ככל האפשר למערכת דרכים נוחה. ג. קירבה ככל האפשר לאתרים בעלי משמעות יהודית היסטורית.

3. תוקמנה ערים שתהיינה מורחקות עשרות ק"מ ממרכזי אוכלוסיה קיימים וכינן לבין עצמן.

הוצעו 60 ישובים - 27 ביהודה, 9 בבנימין, 24 בשומרון (114).

לקראת אותו דיון בממשלה, הוגשה תוכנית נוספת לוועדת השרים לענייני התישבות על ידי "תנועת הישובים העירוניים החדשים", במרץ 1976 (115). התוכנית התבססה על העקרונות של יואל דן ועזרה זוהר, ~~המפרט~~ הצעות ספציפיות למיקום לשובים.

המטרות שמציגה התוכנית הן:

- (1) פתרון לבעיות אורגניות בריכוזי האוכלוסיה הגדולים במישור החוף.
- (2) קידום פיזור האוכלוסיה.
- (3) שימוש רציונלי במקורות קרקע ומים.
- (4) מניעת נישול.
- (5) שימוש במשאבים כספיים מתוכננים (ללא תוספת תקציבית).

מסקנות והצעות התוכנית:

- (1) יש להתבסס על ישובים עירוניים, כאשר באותם משאבי מים וקרקע ניתן ליישב אוכלוסיה במספר גדול פי עשר עד עשרים מאשר בישובים חקלאיים.
- (2) הפניית משאבים קיימים מבניה עירונית באיזורים ותיקים (כלומר, הפסקת בניה ציבורית במישור החוף).
- (3) הישובים יהיו קשורים אורגנית וכלכלית למרכזים מטרופוליטניים קיימים - תל-אביב, ירושלים, באר-שבע.
- (4) מוצעות שבע ערים נלוות לגוש דן, שבע ערים סביב ירושלים, עיר אחת צפונית לבאר-שבע, ושלוש ערים עצמאיות (שילה, יריחו, שכם), וכן מוצע להמשיך בהקמת ישובים חקלאיים בבקעת הירדן.

התוכנית הרביעית המגובשת והמפורטת ביותר הוכנה על ידי צוות מיוחד של גוש אמונים (116). התוכנית שגובשה לאור התוכניות הקודמות והנסיון בשטח עוסקת באופן כללי בהתישבות בכל ארץ ישראל עם פירוט יתר לגבי יהודה ושומרון.

העקרונות המנחים של התוכנית היו (117):

- (1) מצוות יישוב ארץ ישראל חלה על כל איזורי הארץ.
- (2) יצירת עובדות בשטח, במטרה לקבוע אחיזה לצמיתות והכשרה לריכוזות יהודית.
- (3) להעמיד בפני העם אתגר לאומי חדש של "כיבוש ההר".
- (4) אתגר לאומי לתפוצות שיעורר עליה ויעזור בקליטה.
- (5) הקמת תאי התישבות עירונית.

גם תוכנית זו שמה דגש על חכנון המתבסס על התפתחות של מרכז מטרופוליטני וישובי לויין עירוניים, כפתרון לאיכלוס איזור ההר בגליל, כשומרון וכיהודה⁽¹¹⁸⁾.

לפי התוכנית איכלוס השטח ביהודים בא להשיג את המטרות הבאות:⁽¹¹⁹⁾

- (1) ביטול החיץ הדמוגרפי יהודי ערבי על ידי קיום ישובים שכנים.
- (2) השלכות במערכת הבטחונית על ידי נוכחות אוכלוסיה אוהדת היכולה להעמיד כוח אדם מסייע בשעת חירום.
- (3) הבטחת מעמד ירושלים כבירת ישראל על ידי הקפתה במעגלי התישבות במרחקים שונים, על שדהן מעיר ספר בשולי הישוב היהודי למטרופולין של איזור רחב היקף.
- (4) פיזור אוכלוסיה.
- (5) צמצום מפגעים אקולוגיים, כתוצאה מהתפתחות עירונית צפופה במישור החוף.
- (6) עידוד תהליכים כלכליים, הורדת רמת חיים, מעבר לייצור, השקעות הון בתחום הבניה והייצור.

Z המסקנות האופרטיביות בקשר לאופי ההתישבות, מסגרותיה החברתיות ומיקומה הפיזי היה:⁽¹²⁰⁾

- (1) יש להעביר מסה גדולה של אוכלוסיה יהודית ליהודה ושומרון - כשלושת רבעי מיליון נפש תוך 25 שנים, משימה הדורשת משאבים עצומים שיבואו על חשבון מישור החוף, שם יוקפא כל הפיתוח הממשלתי.
- (2) התישבות בתפרות רחבה בכל השטח בהרבה ישובים קטנים, ובנוסף הקמת כמה ערים גדולות.
- (3) הישובים הקטנים הרבים יאפשרו לקבוצות רבות בערים, השואפות ליצור חברות כפריות באיכות גבוהה, למצוא את מקומם. ישובים קטנים זול וקל יותר להקים מאשר ישוב עירוני גדול שיתפתח במשך השנים.
- (4) לרוב המכריע של ההתישבות יהיה אופי עירוני ולמעיוטה (חקלאי) הישובים הקטנים יהיו קשורים לערים הוותיקות מבחינה כלכלית, הישובים ברובם יהיו עירוניים בבניה כפרית, בשיטת "הישוב הקהילתי"⁽¹²¹⁾, השאיפה תהיה להגיע בהדרגה לאשכולות של ישובים. בשלבים מתקדמים יותר יתפתחו חלק מהישובים או האשכולות לערי גנים (עד 10,000 נפש) לעיירות (עד 20,000 נפש) וערים גדולות.

התוכנית מפרטת הצעות מיקום לישובים האמורים לקום מיד ומיקום כללי לישובים שיוקמו בעתיד במרוצת השלבים הבאים המפורטים גם הם בהצעה⁽¹²²⁾.

מחברי ארבעת התוכניות היו מודעים להבדל בין המורדות המערכיים לבין גב ההר, מבחינת כח המשיכה לגבי אוכלוסיה מהגרת ממישור החוף וכן לקשר ההדוק, עד כדי תלות כלכלית, במרכזי האוכלוסיה היהודית הוותיקה. לכן (בכולן קיים דגש על חשיבות מערכת תחבורה

מודרנית טובה ויעילה שתחבר את האיזור ההררי עם מרכזי הכלכלה במישור החוף ובירושלים. בכולן מוצע להקים כמורדות ישובים שישענו על מקורות פרנסה במישור ובגב ההר, להקים ערים ועיירות בהן יפותחו מקורות פרנסה עצמאיים⁽¹²³⁾. קצמים קוים משותפים נוספים לארבעת התוכניות במטרות, במסקנות ובהצעות. תוכנית י"ש⁽¹²⁴⁾, היחידה המציינת איתור מדויק לכל 60 הישובים המוצעים בה. האחרות מסתפקות בציון עקרונות כלליים למיקום הישובים.

שתי התוכניות של גוש אמונים מדגישות כנקודת מוצא את המטרות הרעיוניות והמדיניות. שתי התוכניות האחרות שמות דגש על גורמי הדחיה מאיזורים עירוניים ותיקים. הדמיון במסקנות, בהצעות ובשיטות הביצוע רב, לכן נדון במשתמע מהן לגבי המערך הישובי אמרוכז.

סיבות וגורמים למיקום הישובים והשפעותיהם

מהתוכניות מתקבלים ~~תחומים~~ תחומים של שיקולים שהיו אמורים להשפיע בנידון. נבדוק את הדומננטיות שלהם ושל גורמים נוספים שאינם מופיעים בתוכניות והשפיעו בענין.

עקרונות רעיוניים:

- א. מיצולת ישוב ארץ ישראל בכל מקום.
- ב. לא להשאיר חבל ארץ שיהיה מחוץ לתחום להתישבות יהודית.
- ג. הצגת אתגר לאומי חלוצי שיביא להתעוררות ציונית בארץ ובגולה.
- ד. התישבות יהודית באתרים להם יש זיקה יהודית היסטורית כהוכחה לקשר היהודי לאיזור והעמקת תודעת קשר זה. עקרונות אלו מצביעים על חשיבות התישבות יהודית באיזור, ללא הכוונה ספציפית מכחינת מיקום ישובים. מכחינת התפרוסת עקרונות א, ב, מעודדים תפוצה רחבה בשטח בכל מקום אפשרי.
- עקרון ד' מצביע על שאיפה לאתרים מסוימים.

מטרות מדיניות:

- א. נוכחות יהודית שמטרתה כפולה - תפיסת שטח וקביעת תנאים לריבונות יהודית.
 - ב. שינוי המצב הגיאוגרפי דמוגרפי.
 - ג. הבטחת מעמד ירושלים כבירת ישראל.
- פועל יוצא של מטרות אלו שאיפה להעברת מסה גדולה של אוכלוסיה יהודית לאיזור שתתישב בפיזור רב בשטח, תוך תשומת לב לאיכלוס האיזור הקרוב לירושלים. אין דרישה למיקום מסוים של ישובים אלא שגב הכוונה בכיוון של תפוצה רחבה בשטח.

מטרות חברתיות-לאומיות: ~~(5)~~

- א. פיזור אוכלוסיה.
 - ב. פתרון לבעיות אורצניות.
 - ג. הקמת ישובים בעלי איכות חיים גבוהה.
- מטרות אלו מראות על הצורך בתנועת הגירה גדולה מהערים הגדולות ואת גורמי הדחיה שיפעלו בכיוון. לא משתמע מהן לאן תהיה ההגירה וברור שאין ציון מיקום ותפרוסת של ההתושבות במקום החדש.

מטרות בטחוניות: ~~(4)~~

- א. שליטה אסטרטגית-איזורית, שפירושה מאחזים בגב ההר.
- ב. גבול בטחון בירדן, שמסקנתו ~~לשוב~~ בקעת הירדן והמורדות המזרחיים של הרי שומרון (איזור בו אין אנו דנים).
- ג. חיץ דמוגרפי, הכוונה לחיץ יהודי בין ערכי שומרון לאיזורים ערביים בתחומי מדינת ישראל מלפני מלחמת ששת הימים באיזור ואדי ערה והשרון ^{מזרחי} (125).

ד. שליטה על השטח על ידי הקמת ישובים במקומות בעלי חשיבות אסטרטגית ומדינית, כלומר בראשי גבעות והרים ובסמוך לכבישים ראשיים וצמתים.

ה. בטחון הישובים, מיקום ישוב במקום בו תהיה השמירה על הישוב עצמו נוחה וקלה.

ו. השתלבות הישובים כמערך הבטחוני השוטף של האיזור. ~~כתחום זה יש דרישה לנתונים ספציפיים מבחינת מיקום הישובים, הן מבחינת מיקום ישובים כשטח מסוים (גב ההר, קו שכינת הנשק) והן מבחינת תכונות האתרים בהם רצוי להקים את הישובים.~~

לסעיף 14 אין ~~לא~~ משמעות מבחינת מיקום הישובים.

טיב השטח: ~~(3)~~

- א. פוטנציאל כלכלי (קרקע ומים).
 - ב. טופוגרפיה נוחה.
 - ג. אקלים מתאים.
 - ד. נוף יפה.
 - ה. גישה נוחה, סמיכות לדרך ראשית.
- דרישות אלה מציגות נתונים ברורים לאיתור מקום להתושבות. מן קובל שבהתשובה מודרנית חדשה ומתוכננת יילקח בחשבון נתוני האתר והתאמתו להקמת ישוב. במציאות לא נערכו בדיקות של ממש באתרים שנבחרו. נערכו סיורים מעטים של מומחים שבידקו את אפשרויות הבנייה במקומות השונים.

בגורמים אנושיים-כלכליים

היות וההתישבות בוצעה בלחץ זמן, לא היתה אפשרות לבדוק נתונים מיקרו-אקלימיים, כדיקת דורשת זמן, כפרט בשטח לא ידוע מבחינה זו.

הנתון של שטח נוח מבחינה טפוגרפית נלקח בחשבון במידת האפשר. העובדה שרוב הישובים הם עירוניים צורכים שטח מצומצם יחסית, הקלה על איתור מקומות נוחים מבחינה טפוגרפית.

לדוגמא: בית אל, תפוח, שבי שומרון, עופרה.

עובדה זו גם פארה מהצורך של בדיקת הפוטנציאל הכלכלי, החשוב בעיקר לישובים חקלאיים.

לנוף יפה הנשקף מהאתר היתה השפעה מסוימת על בחירת חלק מהמקומות. רק במקרים בודדים היה הגורם הקובע. לדוגמא: גרעין מערב שומרון שאף התיישב במערב השומרון, מזרחית לגוש דן, כעשרה ק"מ מזרחה לקו שבינת הנשק. נבדקו אפשרויות אחדות של אדמה ממשלתית העונה לדרישות אלה. בסיוור של משפחות הגרעין הגיעו למטרת מסחה. ההתלהבות מהנוף הנשקף היתה ה"מכה בפטיש" שהביאה להחלטה הסופית להקים את הישוב במקום זה (126).

סמיכות לדרך ראשית היתה אחד הגורמים הדומיננטיים ביותר לקביעת מיקום הישובים כפי שנראה בהמשך (127).

גורמים אנושיים-כלכליים:

- א. שאיפות המתיישבים, וסיבות חברתיות.
- ב. השפעת התנאים הכלכליים.

לתחוט זה היתה השפעה על בחירת מקום ההתישבות הן מבחינת תח החבל בנתון השומרון והן מבחינת מיקום מדויק יותר.

הגרעינים שהתארגנו, בהרכה מהמקרים, על רקע של איזור מגורים משותף או מקום עבודה, שאפו לשמור על קשר לאיזור זה. לדוגמא: חברי שבי-שומרון יוצאי איזור נתניה בחרו מקום לישובים מזרחה לנתניה. המשותף למיסדי אריאל היה מקום העבודו במפעל מסוים, לכן בחרו מקום מזרחית למקום העבודה.

ברור היה שהמתיישבים ימשיכו לעבוד במישור החוף או בירושלים. עובדה שפיתחו יוממות גבוהה, לכן היה יתרון לאתרים הנמצאים ליד כבישים ראשיי ומאפשרים גישה נוחה למרכזי המטרופולין היהודיים. גורם זה כפי שנראה בהמשך היה אחד הדומיננטיים ביותר לקביעת אתרי ההתישבות (129).

מעמד משפטי וגורמים מיקרו-פוליטיים:

ברור היה שאין לפגוע ברכוש האוכלוסיה המקומית ולכן גורם זה היה מהחשובי בקביעה הסופית של מיקום הישובים, אם כי לא בכחירה האיזורית שנקבעה לאו השיקולים האחרים. האפשרויות היו: אדמה כבעלות יהודית עוד מלפני 1948, נכסי ממשלתיים, אדמה כפקדים, אדמות טרשים הנחשבות לפי החוק אדמות מדינה ואין

אם כי עשרים הכרזה
הכרזה אלוהית אלה בין לחזקתם והם נוטים לנגד הפקדים לעשרה
מחייבות הפקעה רק במקרים בודדים, בגלל שיקולים בטחוניים, הפקיעו אדמות,

כדוגמת מתתיהו אלוך-מורה. במקרה האחרון, בגלל הוראת בית המשפט להחזיר לבעלים חלק קטן מהאדמות המופקעות (130) החליטה הממשלה על העברת הלישוב מאיזור רוג'יב להר כביר. שטחים מתאימים, בבעלות יהודית פרטית, כמעט ולא היו בנמצא. למעשה רק הלישוב חדשה יושב על אדמה יהודית שנרכשה בשנות ה-30 (131).
17 ישובים הוקמו בשטחים עליהם היתה בעלות ממשלתית ברורה: מחנות צבא, מבני מטרה, חורשות.

19 ישובים הוקמו בשטחי טרשים ללא בעלות ברורה. ישוב אחד הוקם על אדמת נפקדים (132).
בולטת העובדה שלא הפקיעו שטחים פרטיים לצורך הקמת הישובים החדשים. האדמות הממשלתיות בשומרון הן מספיק נרחבות להקמת הישובים. למרות חשיבות גורם זה הוא לא היה מספיק חזק עד כדי השפעה להקמת ישובים הרחק מהדרכים הראשיות, גם אם היו שטחים נרחבים, נוחים מבחינה טופוגרפית, בבעלות ממשלתית, במקומות כאלה. רק שלושה ישובים מוקמו שלא בסמוך לדרכים ראשיות בגלל הגורם של בעלות על הקרקע (133).

כרוב הישובים היו כמה גורמים ונתונים שקבעו את המיקום הסופי. לא ככולם ניתן להצביע על השיקול הדומיננטי. תופעה זו באה לידי ביטוי בטבלאות הבאות:

~~אמצעות תבנית~~
~~אמצעות תבנית~~
~~אמצעות תבנית~~

טבלה מס' 6: התפלגות הישובים לפי הגורם הדומיננטי שקבע את מיקומם

16	בחירת תת-איזור בצורה כללית
3	שליטה אסטרטגית
3	שליטה על דרך
3	נוחיות טופוגרפית
12	קירבה לדרך ראשית
2	קשר היסטורי
2	אדמת טרשים
8	בעלות מדינה
1	נוף
11	סיבות מדיניות מיוחדות (5 חייץ דמוגרפי, 2 במסגרת תוכנית השקעה)
1	שונות אדמה בבעלות יהודית

התלות הכלכלית (במיוחד בזמן הראשון לקיום הישובים) הביאה לחיפוש אתרים עם קשר נוח אל המטרופולין ומשך נסיעה של ע"ד שעה אחת. האופי הוולונטרי של ההתיישבות גרם שלצורכי המתיישבים, רצונם ושאיפותיהם היתה השפעה דומיננטית על מיקום הישובים. בחמש עשרה מקרים (38%), האיתור נקבע על ידי חברי הגרעין. בחמישה מקרים (13%) על ידי "אמנה" בהסכמת חברי הגרעין. בחמישה מקרים (13%) המתיישבים קיבלו את הצעות הממשלה למיקום. רק בארבעה עשר מקרים (36%) היתה קביעת מיקום הישוב בלעדית על ידי המוסדות המיישבים, כלומר כ-64% מהישובים מקומם הסופי נקבע בהתחשב בדרישות המתיישבים והמוסדות הסכימו לדרישתם. במקרים האחרים (האיתור נקבע על ידי המוסדות בהתחשב בחוות דעת, צה"ל, ייעוץ משפטי וגורמים נוספים. בארבעת הישובים (10%) שמוקמו רחוק מדרך, היו סיבות מיוחדות: בשילה קבעה השאיפה להקים ישוב ליד האתר ההיסטורי החשוב. באלון מורה קבעה המטרה להקים ישוב ליד שכם. כדי לממשה הסכימו חברי הגרעין למיקום הנוכחי למרות שמלכתחילה רצו להקים את הישוב בסמוך יותר לעיר שכם ולכביש ירושלים-שכם. האיתור הסופי נקבע כתוצאה משיקולי בעלות על הקרקע, דהיינו שטחים ממשלתיים בקירבת שכם, למרות שלא היה זה המקום המיועד משיקולים התיישבותיים ומדיניים. כבר אדומים נוסד על יד קבוצת משפחות ממעלה אדומים שרצתה לחיות בישוב קהילתי מעורב עם איכות חיים גבוהה מבחינה חברתית ובאיזור מעלה אדומים. מעלה אדומים האמור להיות ישוב עירוני גדול לא ענה לדרישות אלו, לכן הסכימו להתיישב באתר שהוצע להם גם במרחק מסוים מהדרך הראשית. במקרה הרביעי של הישוב יקר, התפשר הגרעין, ששאף להקים ישוב במערב השומרון והסכים להצעה הממשלתית לאתר הרחוק כחמישה ק"מ מכביש חוצה שומרון. העובדה שהמקום נמצא בין שני צירי תנועה מרכזיים: כביש קלקיליה-שכם וכביש חוצה שומרון ובקירבת איזור קרני שומרון, הנמצא בשלבי התפתחות מהירים לקראת היותו מרכז גדול של אוכלוסייה יהודית, השפיעה על הסכמת חברי הגרעין.

תפרוסת הישובים (134)

הגורמים והשיקולים שהובאו מאפשרים להבין את התפרוסת המרחבית של הישובים.

תופעה כוללת במיקום הישובים, ההיצמדות לעורקי תחבורה ראשיים, ל~~ה~~הוציא ארבעה מקרים⁽¹³⁵⁾, כולם נמצאים במרחק של פחות משני ק"מ מעורק תחבורה חשוב.

לצורך הדיון דרגנו את הדרכים באיזור לארבע דרגות⁽¹³⁶⁾, לפי חשיבותם האזורית והמקומית.

דרגה א' - כבישים בין-איזוריים: שבם:

- (1) כביש גב ההר, ירושלים-רמאללה-שכם-ג'נין-עפולה.
- (2) כביש טול כרם-שכם-ואדי פרעה-ג'פטליק.
- (3) כביש כפר סבא-קלקיליה-שכם.
- (4) כביש פ"ת-כפר \leftrightarrow קאסם-כפר \leftrightarrow חרס (אריאל)-חורה-שכם, או בהמשכו החדש אריאל-תפוח-מעלה אפרים-פצאל (חוצה שומרון).
- (5) כביש לטרון-מעלה בית חורון-גבעון-עטרות-ירושלים או בהמשכו הצפוני לכיוון רמאללה.
- (6) כביש ירושלים-מעלה אדומים-יריחו.

דרגה ב' - כבישים המחברים איזורים משניים ותת-איזורים:

- (1) בק^לה אל גרביה-עמק דותן.
- (2) עמק דותן-קבטיה-~~עין בידן~~ עין בידן.
- (3) טובס-ואדי מליח-מחולה.
- (4) רנתיס-נבי צאלח (נוה צוף)-ביר זית-רמאללה.
- (5) רמאללה-עופרה-טייבה-יריחו.
- (6) כביש אלון.

דרגה ג' - כבישים מקומיים: הוצאים מחוץ לאיזור:

- (1) כביש הגבול הירדני (במערב האיזור).
- (2) עמק דותן-יעבד-ענין תענ"ך.
- (3) בית נחמיה-בודרס-נעלין-חירבת א-דיר עמר-נבי צאלח, או ^לזס כרכר-רמאללה.
- (4) שכם-עקרבה-נבי פאל-כביש אלון.

דרגה ד' - כבישים בעלי תיפקוד מקומי בלבד:

טבלה מס' 7: מיקום הלישובים ביחס לחשיבות הדרך (מקרה א')

דרגת הכביש	מספר לישובים	אחוז מכלל הלישובים
א	22	56.5
ב	7	18
ג	6	15.5
ד		
ה לישובים שלא ליד כביש	4	10
סה"כ	39	100

נראית כבירור השאיפה להיצמד לעורקי תחבורה ראשיים. ששת הישובים הממוקמים ליד כבישים מדרגה ג' נמצאים בסמוך לקו הירוק¹³⁷. כפי שראינו זו קבוצת לישובים העומדת בפני עצמה מבחינת הגורמים שקבעו את מיקום הלישובים¹³⁸. באם נדרג את הדרכים מבחינת הקשר עם מרכזי האוכלוסיה היהודית: גוש דן, מישור החוף וירושלים, נקבל דירוג שונה במקצת. במקרה זה שלושה כבישים ב'1, ב'4, ג'3 יעברו לדרגה א'. התפצלות הלישובים ביחס לחשיבות הכבישים תשתנה גם היא בהתאם.

טבלה מס' 8: מיקום הלישובים ביחס לחשיבות הדרך (מקרה ב')

דרגת הכביש	מספר ישובים	אחוז מכלל הישובים
א	28	72
ב	3	8
ג	4	10
ד		
ה לישובים שלא ליד כביש	4	10
סה"כ	39	100

מקרה ב' מדגיש את העובדה כי הקירבה לכבישים ראשיים תלויה בדומיננטיות של הקשרים אל המטרופולין, הערים היהודיות הוותיקות.

למעשה עוצמת המגמה גדולה עוד יותר מהשתמע מטבלאות מס' 7, 8 היות וארבעת הישובים הממוקמים ליד כבישים מדרגה ג' נמצאים בקירבת הגבול הישן כגבול מישור החוף, כלומר למרות מיקומם ליד דרכים משניות משך זמן הנסיעה למרכזי האוכלוסיה היהודית קטן יחסית. בהתחשב בעובדה זו נקבל כי ל-82% מכלל הישובים יש קשר קל ונוח אל מרכזים

(ארכיון מדינת ישראל) 10100

יהודיים ותיקים, קשר זה משפיע על התפתחות התעסוקה ביישובים. אם כי אין הכדל מכחינת
תכנון מקורות התעסוקה ביישובים מלכתחילה, היישובים הקרובים לקו שביתת הנשק מתוכננים
בחלקם להתבסס בעיקר על פרנסה מקומית ¹⁴¹ דגש יישובים רחוקים יחסית, כגון אריאל
וקדומים, שתוכננו להתבסס תחילה על פרנסות חוץ. מתקבל דגם קווי של היישובים לאורך
צירים ראשיים ובצמוד אליהם. הכיוון השולט הוא מערב מזרח. התופעה נובעת מהאיפיון
החברתי-כלכלי של האוכלוסיה המתבגרת. התיישבות וולונטרית ספונסאנית של בני המעמד
הבינוני, המתבססת על כלכלה עירונית הקשורה אל ערי המטרופולין הוותיקות ⁽¹³⁹⁾.

→ תפוצת היישובים

בדיקת תפוצת היישובים מראה פיזור בכל השטח מגוש ריחן בצפון-מערב עד גבעון ומעלה
אדומים בדרום. תפוצה זו תואמת את המסקנות הכלליות ¹⁴² העקרונות והמטרות המדיניות
שהיוו דחף חשוב לשאיפה ולביצוע של ההתיישבות באיזור. אלא שהפיזור אינו אחיד בכל
השטח. יש צפיפות יחסית בחלקים המערביים והדרומיים. מזרחית לכביש ירושלים-שכם,
ומצפון לקו עופרה-כוכב השחר (קורדינאטה 152) יש רק שלושה יישובים ⁽¹⁴⁰⁾. למעשה תפוח
הנמצא מערבית לכביש ירושלים-שכם ובצמוד אליו שייך גם הוא לקבוצה זו. להוציא ארבעה
יישובים אלה מתקבלת תפרוסת של היישובים בשטח צר וארוך מצפון לדרום כ-80 ק"מ וממערב
למזרח בין קו שביתת הנשק לקו הקורדינאטה 1695 רק כ-16 ק"מ. רק בדרום היישובים
מתפרסים גם מזרחה, עוד כחמישה ק"מ. הצורה המרחבית המתקבלת מזכירה את האות נון
בהיפוך.

שרטוט מס' 1:

(152 ק"מ. מ. מ. י. י.)

במרחב זה יש שני ריכוזים עיקריים:

1. במרכז האיזור בין כביש טול כרם-שכט בצפון לכביש רמת אל יר זית בדרום, במלכך של בערך 30 ק"מ על 16 ק"מ מרוכזים 12 ישובים, בהם יש 4280 נפש.
2. בדרום, בצורת קשת מצפון וממזרח לירושלים, במלכך של כעשרים ק"מ ממערב למזרח, טבע עשרה ק"מ צפון דרום/ריכוז של שלושה עשר ישובים, בהם יש 2637 נפש.

התופעה מודגשת לאור העובדה שבריכוזים נמצאים הישובים הגדולים (מעל 400 נפש); אריאל, אלקנה, קרני שומרון וקדומים בריכוז 1. עופרה, גבעון, בית אל בריכוז 2. ההסבר לתפוסת המרחבית ולריכוזים טמונה גם היא בדומיננטיות של הקשר עם ערי המטרופולין תל-אביב וירושלים.

טבלה מס' 9: התפלגות הישובים לפי הקשר עם מרכזי אוכלוסיה יהודיים (141)

מרכז	מספר ישובים	נפשות (143)	מכלל הישובים אחרז	ה ע ר ו ת
ירושלים	13	2637	33	30.3
גוש דן	16	4894	41	56
נחניה	2	300	5	3.5
חדרה	3	280	8	3
עפולה	2	150	5	1.5
ישובים ללא קשר ברור	3	480	8	5.5
סה"כ	39	8621	100	

נראית בכרור חשיבות הקשר עם שתי ערי המטרופולין. הריכוז במרכז מערב השומרון שייך לפריפריה של גוש דן. הריכוז הדרומי הוא הפריפריה של ירושלים. קשר זה גם מסביר את הצורה המרחבית של כלל הישובים בשטח. ישובי הפריפריה של ירושלים עונים למטרה של עיבוי ירושלים, לפי הגירסה הדורשת ישובי לויין כדי להפוך את ירושלים למרכז של חבל ארץ יהודי נרחב.

בהתחשב בקשר למטרופולין בצפיפות האוכלוסיה והישובים אפשר לחלק את השטח לחמישה חז איזורים כפי שמראה הטבלה הבאה.

סבלה מס' 10: חלוקת השטח לתת-איזורים

מספר נ"ל קמ	מספר נפשות ממוצע לשוב	מספר נפשות (145)	ישוב לכל מס' ק"מ	מספר ישובים	שטח בקמ"ר (144) הערכה	תת-איזור
.1	356	4280	33.3	12	כ-400	1) ריכוז פריפריה גוש דן מרכז מערב השומרון
.8	202	2637	34.6	13	כ-450	2) פריפריה ירושלים דרום האיזור
.35	101	810	75	8	כ-600	3) צפון השומרון
	153	614	50	4	כ-200	4) דרום מערב
.1	105	4894	37	16	כ-600	5) הישובים הקשורים לגוש דן ריכוז+דרום מערב

בו נמצאים ארבעה ישובים על שטח נרחב במיוחד, לא נלקח בחשבון. מזרח השומרון

מהטבלה רואים בבירור את ריכוז גוש הישובים השייכים לפריפריה של גוש דן. בגוש זה מרוכז מחצית מהאוכלוסיה היהודית בשומרון. ממוצע הנפשות לשוב מגיע ל-356 נפש, וצפיפות המחייבים היא הגבוהה ביותר. הישובים הקשורים לירושלים, מהווים ריכוז שני, בו הערכים הנזכרים גבוהים בשאר תת-איזורים הערכים קטנים בהרבה. גם אם נצרף את דרום מערב השומרון, שגם שם הישובים לגוש דן, עם ריכוז מערב מרכז השומרון, עדיין נקבל ערכים גבוהים יחסית.

בדיקת מרכזי הכובד של הישוב היהודי בשומרון מראה גם היא על הדומיננטיות של שני הריכוזים גוש הישובים הקשור לגוש דן (147). ככל המקרים אין הבדלים גדולים בין מרכזי הכובד לפי אוכלוסיה, הן של כלל האיזור והן של כל תת-איזור. ההבדלים מסתכמים בקילומטרים בפריפריה של גוש דן מרכז כובד הישובים נמצא ארבעה ק"מ דרומה למרכז כובד האוכלוסיה. בצפון המרחק הוא הגדול ביותר - חמישה ק"מ בקו מערב צפון. בגוש ישובי ירושלים ההבדל רק שני ק"מ מזרח.

מרכז הכובד של כלל הישובים נמצא תשעה ק"מ בלבד מזרחה למרכזי הכובד של ישובי ריכוז גוש דן עשרים ק"מ צפונה מערכה למרכזי הכובד של ירושלים, 31 ק"מ דרומה למרכז הכובד של הישובים ו-26 ק"מ דרומה למרכז כובד האוכלוסיה בצפון. למעשה מרכזי הכובד הכלליים נמצאים במזרח מערב מרכז השומרון, כנראה בהשפעת ישובי איזור ירושלים. מיקום זה מראה את המשקל של הישובים במערב השומרון. יש לקחת בחשבון שריכוז זה נמצא במרכז האיזור, עובדה המפחיתה מהשפעתו על מיקום מרכז הכובד, אלא שהנתונים המובאים בטבלה מס' 10 מראים בבירור על משקלו זה לעומת האחרים.

בדיקת הגורמים הדומיננטיים בהקמת הישובים הנמצאים מחוץ לשני הריכוזים המוזכרים
נותנת תוצאה מעניינת. כצפון השומרון מתוך שכעה ישובים רק ישוב אחד "מבוא דותן"
הוקם ביוזמת המתישבים, היתר נוסדו ומיקומם נבחר ביוזמה ממשלתית⁽¹⁴⁸⁾.

שלושת הישובים הנמצאים מזרחית לריכוז של מרכז מערב השומרון נוסדו ביוזמת המתישבים
ותנועת אמנה, אבל מקומם נבחר בגלל סיבות בטחוניות והיסטוריות⁽¹⁴⁹⁾. שני ישובים
הנמצאים בגבול הצפוני מזרחי בפריפריה של ירושלים הוקמו ביוזמה ממשלתית כחלק
מתוכנית הבקעה⁽¹⁵⁰⁾, ומבין שלושת הישובים הנמצאים בדרום הריכוז המערבי שניים
הוקמו על ידי הממשלה מסיבות מדיניות בטחוניות⁽¹⁵¹⁾ ורק אחד ביוזמת
המתישבים⁽¹⁵²⁾.

(המסקנה המתקבלת) ששאיפת המתישבים לקשר נוח עם ערי המטרופולין היא גורם שהשפעתו
פועלת בכיוון של צמצום הפיזור בשטח; ^{לענין} סיבות בטחוניות מדיניות משפיעות בכיוון
של פיזור הישובים.

מסתבר ששני החוגים היו הקובעים הדומיננטיים בקביעת מיקום הישובים:

- (1) רצון חברי הגרעינים ושאיפותיהם שהושפעו במיוחד על ידי נתונים כלכליים
וחברתיים, גורם שהשפיע במיוחד על בחירת איזור ולא מיקום מדויק.
- (2) המעמד המשפטי כלומר מצב המשטח בבעלות מדינה או יהודית פרטית / שקבעו סופית
לשליטה או לחיוב את שהתאים מכל הבחינות האחרות.

גורם זה (קבע סופית את האיתור המדויק והגב גורם מגביל ברוב המקרים)

לכל שאר החוגים היתה השפעה משנית על קביעת מיקום הישובים. במידה שבאחר מסוים היו
נתונים נדרשים נוספים היה בזה הישג, לעתים חשוב, כדי לבדוק ברוב המקרים לא הכרחי.
לדוגמא: בגלל בעלות על הקרקע מוקמו עשרה ישובים בשטחים של מחנות צבא ומסטרות
שהוקמו על ידי הבריטים והירדנים, כדי לשלוט באוכלוסיה המקומית. ברור כי לצורך זה
נבחרו מקומות בעלי חשיבות אסטרטגית שולטים על סביבתם, ועל הדרכים הראשיות, התוצאה
- ישובים שמוקמו במקומות אלה התאימו גם לדרישות בתחום הבטחון⁽¹⁵³⁾. על מיעוט
השפעת שיקולי הבטחון אפשר ללמוד מהנתונים הבאים: 11 ישובים נמצאים במקומות
השולטים על סביבתם, אבל רק ב-5 מהם היתה שליטה זו השיקול הקובע בבחירת
המיקום⁽¹⁵⁴⁾. מיקום 29 הישובים ליד עורקי תחבורה חשובים מאפשר שליטה עליהם, אלא
שגורם השליטה היה משני בהשפעתו לעומת הגורם של קשר נוח למרכזי אוכלוסיה יהודיים.
העובדה מוכחת מכך, שמתוך 8 ישובים הנמצאים ליד צמתים רק 2 שולטים על מיפגש של צירי
תנועה ראשיים⁽¹⁵⁵⁾.

המעטה כחשיבות שיקולי הבטחון נובעת כנראה מהמחשבה הכללית כי לעצם הנוכחות היהודית בשטח יש חשיבות גם מהבחינה הבטחונית הכללית בעוד ששיקולי הבטחון הספציפיים משניים.

גם מבחינת טיב השטח המצב דומה. 19 ישובים נמצאים במקום נוח מבחינה טפוגרפית ו-18 ישובים במקומות מהם נשקף נוף יפה. למרות המספר הרב אפשר לקבוע כי נתונים אלה לא היו ברוב המקרים, גורם דומיננטי בבחירת אתר ההתישבות (156).

גורם נוסף, שלכאורה (היה צריך) להיות בעל השפעה הוא הקשר ההיסטורי, בו משולבים שיקולים מדיניים. ב-6 ישובים (157) היתה השפעה כלשהי לגורם הזה אבל רק במקרה אחד (שילה) היה זה השיקול הקובע.

לבסוף יש להעיר, כי עד כה לא התפתחו אשכולות (גושי) ישובים, למרות שהתוכניות מעודדות הקמת ישובים סמוכים, על מנת להקל על אספקת שירותים, ומסיבות כלכליות וחברתיות (158). רק באיזור ריחן, שם המתכונת היא של התישבות כפרית יהודית מסורתית, מתפתח גוש ישובים (159). אפשר לשער שהעקרונות הרעיוניים, הדורשים פיזור רב בשטח, כמו גם הגורם המשפטי של חוסר שטחים נרחבים להתישבות כרצף, מנעו היווצרות אשכולות.

היות ⁷הישובים יושבים לאורך עורקי תחבורה, הולכים ומתפתחים יחסי גומלין בין הישובים לאורך צירים אלה (160). קשרים אלה מראים על כיוון התפתחות של גושים לינאריים שבעתיד יהיו קשורים בתחומי תעסוקה, שירותים ותרבות.

תחום נוסף בו לא עסקנו הינו השיקול למיקום ישובים בהתייחס לאוכלוסיה ולישובים הערביים. לכאורה, לגורם זה היתה צריכה להיות השפעה חזקה בנידון. מבחינה מדינית הרצון להתקרב לריכוזי אוכלוסיה מקומית, ומבחינה חברתית בטחונית שאיפה להתרחק. במציאות, לתחום זה לא היתה השפעה של ממש. הנטייה הכללית היתה לא להיכנס לריכוזי אוכלוסיה ערבית. מבחינת קירבה אל הכפרים קבעו הגורמים האחרים וכך יש ישובים הגובלים בכפרים ערביים כדוגמת: עופרה ואלקנה, אחרים הקרובים מאד לכפרים: כקדומים וחומש, ואחרים רחוקים מרחק רב ככ"ב השחר, תפוח ושקד.

למעשה רק במקרה אחד השאיפה להקים ישוב יהודי במרכז אוכלוסיה ערבית היתה גורם בעל משמעות. מדובר באלון מורה ששאף להתמקם בקירבה בלתי אמצעית לעיר המרכזית של האיזור - שכם.

התוכניות והמציאות בשטח

מכמה בחינות (ההתרחשויות בשטח תואמות) את התחזיות והתוכניות; (אחדות תואמות רק חלקית ובכמה מבין המציאות שונה מהתכנון).

ההצעה של התושבות ע"י ישובים עירוניים קטנים מתבצעת⁽¹⁶¹⁾ והדומיננטיות של הקשר המטרופוליטני מוכיחה את עצמה⁽¹⁶²⁾. העובדה שיש משקל רב להגירה ללא עידוד ממסדי מראה כי לפנינו תהליך סטיכי כתוצאה מהתפתחויות כלכליות חברתיות בקרב האוכלוסיה העירונית הוותיקה, תהליך אותו מציעת התוכניות לנצל.

שני הריכוזים במערב האיזור ובדרומו תואמים גם הם את התחזיות, כמו גם העדיפות הניתנת למיקום הישובים ליד צירי תנועה ראשיים⁽¹⁶³⁾.

מבחינת פיזור הישובים בשטח, (המציאות עונה) חלקית לדרישות התוכניות. יש ישוב גב ההר מפגר בהרבה, והן מבחינת מספר הישובים והן מבחינת גודלם.

קצב הקמת הישובים ואיכלוסם בכל האיזור איטי בהרבה לעומת המוצע בתוכניות.

לאור מספר הישובים החדשים שבהקמה (5), והשקעות התשתית, אפשר להעריך כי מצב זה של מימוש חלקי של התוכניות, ובקצב איטי מהמוצע יימשך.

למרות הביקוש של רבים להתישב באיזור, עד שרוב הישובים אין מקום מגורים פנוי למאות המשפחות המבקשות לבוא אליהם⁽¹⁶⁴⁾, אין אנהירה אהמונית המקווה, אולי כתוצאה מאי מימוש דרישה ~~האנונית~~ להקפאת בניה ציבורית למגורים במישור החוף⁽¹⁶⁵⁾.

שתי שאיפות נוספות אינן באות לידי ביטוי בעוצמה הרצויה עפ"י התוכניות:

האחת - הפיכת ההתישבות בהר לאתגר לאומי שיעודד עליה רבתי. במציאות, בניגוד לעבר, לפנינו איזור התישבות חדש מאוכלס רובו ככולו על ידי אוכלוסיה ישראלית ותיקה⁽¹⁶⁶⁾ ולא על ידי עליה חדשה⁽¹⁶⁷⁾.

השניה - התקוה לשינויים כלכליים בקרב המתישבים גם היא לא מומשה בשלב זה. יש סימנים מעטים מדי לשינוי בתחום זה בעתיד. הירידה ברמת החיים הינה כנראה זמנית, המעבר לייצור אינו מתרחש ~~מצד שני~~ ^{בגלל האקונומיה} והשקעות פרטיות בבניה הולכות וגדלות.

סוף דבר

עוסקים אנו בשלב קחבל ארץ שהוזנח בעבר על ידי ההתישבות הציונית. המטרון הלאומית-מדינית, וצורכי בטחון, כפי שהובנו על ידי המתישבים, היו המניע העיקרי להתחלת ישוב האיזור. לגורמים כאיכות חיים, פיזור אוכלוסיה ופתרון בעיות אורגניות היתה השפעה משנית על המתישבים.

[Handwritten signature]

מקום מיוחד תופסת המטרה הדתית "מצוות לשוב ארץ ישראל" ככח מניע ביצירת תנועת ההתיישבות בשומרון. לראשונה מופיעה מצוה זו כגורם לתנופת איכלוס חבל ארץ שלם (168). ברור שמטרה זו פעלה ^{ג'ת"ה} בקרב המתישבים הדתיים, המחזים רוב מכריע בקרב מתישבי השומרון, ומכאן חשיבותה. היוזמה החוץ ממסדית היתה הגורם הדומיננטי ביסוד גרעיני ההתיישבות והקמת היישובים, כאשר ההתיישבות ההתנדבותית ספונסאנית תופסת מקום בכורה. על רקע זה קמה תנועת התיישבות חדשה "אמנה" (169).

^{הגדיר} לכו, ^{הגדיר} בכון ^{הגדיר} להגדיר את ההתיישבות בשומרון כחלוצית-רעיונית.

רוב המתישבים הינם משפחות עם ילדים, בני המעמד הבינוני המבוסס ודתיים, הרואים עצמם כחלוץ לפני המחנה. אוכלוסיה כזו מזכירה בהרבה בחגרות את אנשי העליה הראשונה (170) בהבדל חשוב, מקומם של היישובים העירוניים בהתיישבות הנוכחית כצורת התיישבות עקבית.

השינויים המתרחשים מאז קום המדינה בסקטור הכפרי, גרמו לתהליך של עיור הכפר (171). הצרכים החדשים והעיור המוגבר במדינת ישראל יצרו מצב בו ההתיישבות העירונית תופסת מקום חשוב יותר ויותר כמכשיר להשגת מטרות לאומיות. אפשר שגם המוצע העירוני של המתישבים, ובמיוחד הנסיה לעירוניות של "השכבה החברתית הדתית" שהיתה ההולכת לפני המחנה, השפיעו בכיוון זה. החידוש הוא ראיית העיור באיזור מסוים כהתיישבות בעלת ערך אידאי. מאז קום המדינה ועד שנת 1964 הוקמו כ-40 יישובים עירוניים (172). במשך עשר השנים האחרונות הונח היסוד ^{פנימי} ל-60 יישובים עירוניים, כאשר לראשונה הסקטור העירוני יוצר טיפוס חדש של יישוב: "היישוב הקהילתי" (173).

בעוד שכעבר, עיקר הגידול העירוני ניזון מהעליה (174), היום הגורם הדומיננטי בשינוי תפוסת האוכלוסיה בישראל, הוא ההגירה הפנימית (175). בתופעה זו משתלבת ההגירה ליישובים בשומרון הניזונה ברובה הגדול מאוכלוסיה ישראלית ותיקה, בליניהם אחוז גבוה של ילידי הארץ (176). השתלבות זו היא תוצאה של תהליכים דמוגרפיים בקרב האוכלוסיה בארץ, ~~במסגרת ליניארית משכנת לאומית~~, במיוחד תהליך ה"פרכור המורחק" המתרחש בעוצמה רבה במישור החוף, מתוך מודעות לחשיבות ערי המטרופולין בחברה המודרנית.

השימוש הנכון בתהליכים הסטיכיים יקבע את יכולת ההתיישבות החדשה בהר המרכזי להתמיד ולגדול. לתהליכים אלה השפעה מכריעה על אופי היישובים, מיקומם והתפתחותם.

המבנים שליוו בחחילה את הקמת היישובים החליפו מקומם ^{הגדיר} למאמץ פיתוח, הרחבה והעמקה של ההתיישבות בשיתוף פעולה גובר עם המוסדות המישבים, ההישגים הרבים והנרחבים לא מגיעים בשלב זה לשאיפות ולתוכניות מבחינת מספר יישובים, גודלם ומספר המתישבים.

המעורבות הממשלתית בפיתוח האיזור, המתרחבת והופכת להיות משמעותית ביותר, מראה
אולי על תקיפה חדשה ביישוב השומרון, אלא שנראה שגם בעתיד, במיוחד במורדות המערביים
וסביבות ירושלים, ההתיישבות הפרטית הספונסאנית תמשיך להיות הדומיננטית. לאחרונה
מוקמים חמישה יישובים במערב השומרון שאדמותיהם נרכשו בצורה פרטית ויוזמה הבניה גם
היא פרטית (177). אפשר לשער, כי המוסדות יפעלו במיוחד באיזור המרכזי של שדרת ההר,
מזרחה לו ובצפון האיזור. הקמת יישובים ~~לאורך קו שביתת הנשק~~ ^{באזור הירוק} תתבצע כמשולב על ידי
הממשלה ויוזמות פרטיות. גם הקמת יישובים עירוניים כיוזמה ובמימון פרטי, מהווה
תופעה חדשה שלא היתה קיימת מאז קום המדינה.

יש קוים משותפים להתיישבות החדשה בשומרון עם איזורי התיישבות אחרים שלאחר מלחמת ששת
הימים.

בגולן, לחץ המתושבים להקמת יישובים והספונסאניות היו הגורם הדומיננטי להתחלת היישוב
באיזור. גם עתה תושבי האיזור יוזמים ולוחצים על המוסדות בנידון. גם כאן מוקמים
יישובים עירוניים במטרה להגדיל את האוכלוסיה היהודית בצורה ניכרת (178).

על השימוש בגליל בשיטת ההתיישבות שגובשה בשומרון הצבענו (179). גם מטרת יישוב
הגליל דומות. העברת מסה של אוכלוסיה יהודית לאיזור הררי, כמשקל נגד לאוכלוסיה לא
יהודית, כאשר הבעיה הקשה תוסר אדמות מתאימות כבעלות יהודית. ההדל הוא שבניגוד
לשומרון (לגבי הגליל) קיימת הסכמה ~~במעט~~ מלאה בקרב הציבור היהודי בצורך הלאומי
שבאיכלוסו.

אין צורך לומר שההתיישבות ביהודה, הגם שיש הבדלים מסוימים, דומה במטרותיה ובעיותיה
להתיישבות בשומרון (180).

לעניות דעתנו ~~יש לראות את~~ ^{ההתיישבות} בגולן, בגליל, ביהודה ושומרון כמכלול אחד, כאשר
בשומרון התופעות המיוחדות באות לידי ביטוי בצורה קיצונית, נראה כי עדים אנו
לתופעה חדשה בתולדות ההתיישבות היהודית בארץ ישראל ~~שלב חדש בהתיישבות הציונית~~, שלב
"העליה אל ההר".

כ י ב ל י ו ג ר פ י ה

אלון מורשה, חידוש הישוב היהודי בשומרון, ישוב אלון מורה וגוש אמונים (ללא תאריך). אלישע אפרת, ערים ועיור בישראל, אמבאסק, תל אביב, 1976.

יהושע בן אריה, ייחודו של הישוב בשומרון, מתוך: ארץ שומרון, הכינוס הארצי השלושים לידיעת הארץ, החברה לחקירת ארץ ישראל ועתיקותיה, ירושלים תשל"ד, 1-138.

יוחנן בן יעקב, גוש עציון, בית ספר שדה כפר עציון, תשל"ח.

זיורם בר-גל, ארבע סופר, תמורות בכפרי המיעוטים בישראל, אופקים בגיאוגרפיה, אוניברסיטת חיפה, החוג לגיאוגרפיה, חיפה, תשל"ז (1976).

א' ברזקוס, תמורות ברשת המרכזים העירוניים בארץ, מתוך: הנדסה ואדריכלות, כרך כ"ב, חוברת ג' (1964), 39-47.

אלכסנדר ברלר, יחסי עיר, כפר בישראל, המרכז לחקר התישבות כפרית ועירונית רחובות, ירושלים 1969, 9-60.

אלכסנדר ברלר, ערים חדשות בישראל, ההוצאה האוניברסיטאית בישראל, ירושלים 1970.

מאיר גרון, מרכז מול פריפריה בישראל - האם ניתן להשיג פיזור אוכלוסיה, מתוך: כנס העשור, החברה הגיאוגרפית, תקצירי הרצאות, 1978, 77-80.

דוד גרוסמן, התפתחות "ישובי הבת" בשולי השומרון - תהליכים וגורמים, מתוך: יהודה ושומרון פרקים בגיאוגרפיה ישובית, עורכים: אכשלום שמואלי, דוד גרוסמן, רחבעם זאבי, כנען, ירושלים, תשל"ז, 396-410.

יואל דן, עזרה זוהר, לשיפור דרכי האיכלוס והעיור בארץ, מתוך: "קרקע" 10 (דצמבר 1975).

הצעת תוכנית להתישבות מיידית ביהודה ושומרון בקיץ תשל"ז גוש אמונים, ירושלים, יוני 1977, תזכיר לממשלת ישראל.

רענן וייץ, לאן פנינו מועדות, תוכנית מסגרת לפיתוח כלכלי חברתי וארגוני התואמת פתרונות מדיניים אפשריים, ירושלים, תשל"ו.

רענן וייץ, מצב ההתישבות החדשה, ירושלים, תשל"ט. (ללא ציוד תוצאה).

אברהם וכמן, תוכנית השדרה הכפולה וראשי פרקים לפתרון טריטוריאלי ולתוכנית פיסית כוללת לטווח ארוך; הוגש כתזכיר לראש הממשלה, דצמבר 1975. הובא גם באופקים בגיאוגרפיה, אוניברסיטת חיפה, תשל"ח, 43-56.

עדנה זמונסקי - ההתישבות החדשה בגליל, ק"ל, חיפה, 1981 (פרסום).

ישובי יהודה, שומרון ועזה, תשמ"א
ההסתדרות הציונית החטיבה להתישבות מועצת הישובים ביהודה שומרון וחבל עזה,
ירושלים, תשמ"א.

יצחק לדור (לדרמן),
התישבותו בארץ, 1870-1952, תולדותיה וצורותיה, אגפ, תל-אביב, 1957.

דן מכמן -
עורך, אלקנה חמש שנים, הוצאת ישוב אלקנה, תשמ"ב.

מפת ההתישבות בארץ ישראל
המחלקה להתישבות בסוכנות היהודית, החטיבה להתישבות בהסתדרות הציונית, אגף
המדידות, ישראל תשמ"א (מרץ 1981).

ארנון סופר,
התישבות ערבית בצפון - ממדים והשלכות, מתוך: כנס העשור של החברה הגיאוגרפית,
1978, 106-103.

בצלאל עמיקם
התרחבות הישוב היהודי ותשתיתו הכלכלית, מתוך: כנימין אלסוב, עורך הישוב בימי
הבית הלאומי, תשכ"ב, ירושלים, 1976, 285-392.

דוד עמירן
מערכב של גליל, מתוך: מערכו של גליל וחוף הגליל, החברה לחקירת ארץ ישראל
ועתיקות, ירושלים, תשכ"ה, 199-207.

שמואל פוהורילס
החקלאות בישראל - דגם של חכנון כלכלי, הקיבוץ המאוחד, תל-אביב, תשל"ג.

זאב צור
ההתישבות וגבולות המדינה, הקיבוץ המאוחד, תשמ"מ.

כרוך קיפניס
קשרי גומלין בין עיר ואזורה והצמיחה העירונית; רקע תיאורטי להבנת התהליכים
העוברים על הערים החדשות בישראל, מתוך: אופקים בגיאוגרפיה, ג', אוניברסיטת
חיפה, המחלקה לגיאוגרפיה, חיפה, תשל"ח, 71-84.

ראשית
לקט מעלי גולן במלאת עשר שנים, מרום גולן, אוגוסט, 1977.

דני רובינשטיין
מי להי' אלי, גוש אמונים, הקיבוץ המאוחד, תשמ"ג.

שלום רייכמן
התישבות יהודית לא חקלאית ביהודה ושומרון, סקר ממצאים עיקריים, אביב 1980,
האוניברסיטה העברית, ירושלים 1980.

שלום רייכמן
ממאוז לארץ מושב, יד יצחק בן צבי, ירושלים, תשל"ט.

צבי רענן
גוש אמונים, ספרית הפועלים, הקיבוץ הארצי, תשמ"א, 162-133.

אברהם שכות
גילוייה של מסחה כמקום להתישבות, מתוך: אלקנה חמש שנים, בעריכת דן מכמן, תשמ"ב, 8.

אריה שחר
השפעת הערים החדשות על מערך האוכלוסיה בישראל, מתוך: מחקרים בגיאוגרפיה של ארץ ישראל ז', החברה לחקירת ארץ ישראל ועתיקותיה, ירושלים, תשל"ו, 63-25.

תוכנית אב
להתישבות ביהודה ושומרון, גוש אמונים, ירושלים, אביב, תשל"ח.

תוכנית אב
לישוב יהודה ושומרון, חנועת הישובים העירוניים החדשים, אדר ב' תשל"ו (3.3.76). (הוגשה לוועדת השרים לענייני התישבות לקראת הדיון על ההתישבות ביהודה ושומרון).

תוכנית י"ש
תוכנית אב להתישבות רבתי ביהודה ושומרון, גוש אמונים, ירושלים, אדר א', תשל"ו.

המועצה האזורית בנימין
נתונים שונים על ישובי המועצה.

המועצה האזורית שומרון
נתונים שונים על ישובי המועצה, רעיונות עת-בני קצובר, יו"ר המועצה האזורית שומרון פנחס ולרשטיין, יו"ר המועצה האזורית בנימין מאת פליקס, אלון מודה עם חברי הגרעינים והישובים הבאים: ריחן, שבי שומרון, מעלה שומרון, קדומים, קרני שומרון, יקיר, אלקנה, תפוח, אריאל, שילה, בית אל, בית אריה, נוה צוף, עופרה.

רשימת הישובים למפלגת ^{פראקציה} ~~נספח~~ מס' 2 - מקרא וסימונים לכל ישוב

סימון לפי גודל ישוב	פריפריה של מטרופולין	לפי שנת הקמה	נקודת ציון	ישוב	מקרה במפה
C	אין	79	181182	אלון מורה	1
D	דן	77	153168	אלקנה	2
E	דן	78	166168	אריאל	3
C	י"ם	77	171149	בית אל א'	4
B	י"ם	79	171150	בית אל ב'	5
C	דן	81	154160	בית אריה	6
B	דן	77	162142	בית חורון	7
B	דן	81	160163	ברקן	8
A	י"ם	80	165139	חדשה	9
A	אין	80	168190	חומש	10
A	צפ'	80	165209	חיננית	11
B	דן	80	161172	יקיר	12
A	י"ם	80	183252	כוכב השחר	13
B	י"ם	79	181137	כפר אדומים	14
A	דן	78	173169	כפר תפוח	15
A	צפ'	77	167203	מבוא דותן	16
C	דן	70	153140	מבוא חורון	17
D	י"ם	77	166139	מחנה גבעון	18
A	י"ם	81	178142	מכמש	19
C	י"ם	75	181134	מעלה אדומים (מישור אדומים)	20
B	דן	80	156174	מעלה שומרון	21
B	י"ם	77	188136	מצפה יריחו	22
A	דן	81	143148	מתחיהו	23
C	דן	77	162157	נוה צוף (חלמיש)	24
A	דן	81	154151	ניל"י	25
B	דן	79	153183	סלעית	26
A	אין	81	169193	שאנור	27
A	דן	81	167156	עטרת	28
A	צפ'	81	161188	עינב	29
D	י"ם	75	174151	עופרה	30
A	י"ם	81	171145	פסגות	31
E	דן	75	165179	קדומים	32
D	דן	77	159175	קרני שומרון	33
A	צפ'	79	163208	ריחן	34
A	י"ם	80	182149	רימונים	35
C	צפ'	77	185167	שבי שומרון	36
C	י"ם	78	177162	שילה	37
B	צפ'	81	167209	שקד	38
A	אין	82	182194	תרצה	39

מ ק ר א

מיקום ישובים לפי מספר רץ במפה:

לפי קשר עם גוש עירוני-יהודי, מטרופולין		לפי שנת הקמה	
דן	גוש דן	70	1970
י"ם	ירושלים	75	1975
צפ'	צפון	77	1977
אין	ללא קשר ברור	78	1978
		79	1979
<u>חלוקה לפי גודל ישוב ומספר משפחות</u>		80	1980
A	29-10	81	1981
B	49-30	82	1982
C	99-50		
D	149-100		
E	+150		

		נ.צ.	מרכזי כובד	
		167164	X	מרכז כובד ישובים +
		168165	0	מרכז כובד אוכלוסיה +
169,166	0	דן		מרכזי כובד פריפריה גוש דן -
168,162	X	דן		מרכזי כובד פריפריה ירושלים -
174,145	0	י"ם		מרכזי כובד צפון -
176,147	X	י"ם		מרכזי כובד צפון -
171,191	0	צפ'		מרכזי כובד צפון -
168,195	X	צפ'		מרכזי כובד צפון -
160,170	0	ת"א		מרכזי כובד צפון -
160,168	X	ת"א		מרכזי כובד צפון -
154,143	0	דר'		מרכזי כובד דרום-מערב -
153,145	X	דר'		מרכזי כובד דרום-מערב -

סימון כבישים לפי דרגת חשיבות קשר עם איזורים מחוץ לאיזור

- א סוג א'
- ב סוג ב'
- ג סוג ג'

כבישים מקומיים או ללא חשיבות, אין צורך לסמן.

המאפיינים העיקריים:

1. היקף אוכלוסיה מוגבל - 250 עד 500 משפחות.
2. מבנה המתבסס על יחידות משפחתיות עצמאיות, בכלכלתן, ענפי העסוקתן ובבעלות על נכסיהן.
3. קיום אגודה שיתופית בה חברים כלל התושבים ואשר עיסוקה בנוסף על מתן שירותים מוניציפליים, אף:
 - בהשבת שירותים אלו בהתאם לרמה שתקבע ע"י התושבים.
 - בשמירה על אופי הישוב, בחינת תוכניות פיסייות בתחום הכניה והפיתוח, בחינת מועמדים לאיכלוס והכרעה על קבלתם.
 - מתן שירותי עזר צרכניים ואף יצרניים.
 - העברת אמצעי ייצור (כגון מבני קרקע, מימון הון חוזר וכד') לידי המתושבים מתוך פיקוח וביקורת על חלוקתם ודרך השימוש בהם.
4. ניהול חיי קהילה אינטנסיביים, בזכות היקפו של הישוב המאפשר מגע אישי בין תושביו, ובזכות קריטריוני-יסוד אשר יאפשרו הוצרות גרעין מתושבים בעל תכונות משותפות ורצון להגיע לחיי קהילה פעילים.

למעשה מדובר בישוב אשר יסודותיו אינם דוקא כלכליים (תכונה המאפיינת ישובים חקלאיים אחרים), אלא ארגוניים חברתיים, באמצעותם יושג אורח חיים בעל איכות.

הישוב הקטן כגורם למעורבות חברתית:

המאפיין את הישובים הקטנים בישראל הוא היותם לרוב כפרים חקלאיים. ככאלה, היה לרובם רקע אידיאולוגי-חברתי. התפתחותם של חיי קהילה אינטנסיביים בישובים אלו היתה על כן טבעית. הרקע האידיאולוגי-חברתי הוא אף שהגביל את ממדי הישוב החקלאי (באותן מושבות חקלאיות שחסרו רקע זה חלה הרחבה כמותית, שעדי מהרה הפכה חלק מהן לערים לכל דבר). משמע מגבלת ממדים ואידיאולוגיה חברתית עשויות להזין זו את זו.

הישוב הקטן כאמצעי להוצרות חברה סגורה, שההכרות בה אישית, הוא כר פורה ליצירת מעורבות חברתית. הצטרפותו של הפרט למסגרת נעשית ביודעין על מנת לקחת בה חלק. להכרות האישית כושר מחייב גבוה ואין היא מעודדת פרישה מן הציבור.

הישוב הקטן ככר נוח לפיתוח רמת שירותים גבוהה:

בשמשו מסגרת לחברה סגורה המנהלת אורח חיים קהילתיים אינטנסיביים, סביר לצפות שתושג בו רמת שירותים העולה על המקובל בחברות רחבות ופתוחות הזרות ברמתן הכלכלית. חברה המוגבלת בהיקפה יכולה ביתר קלות להגיע להחלטות מחייבות ולהטיל עומס יתר,

בעוד שחברות עירוניות פתוחות וזיכות לעבוד בהתאם לסטנדרטים הטובים לכל ולהזהר מחביעות יתר. יתר על כן החברה מוגבלת ההיקף, שהיא הומוגנית יותר, עשויה ליזום פתרונות לבעיות חברתיות, שחברות פתוחות מתחבטים בהן ללא מוצא. בעיות גיל הזיקנה, עבריינות נוער, עזרה הדדית ואחרות הינן חסרות מוצא בחברה הממתינה לפתרונות שיועפו עליה מגבוה. מאידך, עשויים פתרונות קהילתיים לאפשר השגיות שהיא מעבר לממוצעים.

הישוב הקטן כתרמית בעלת כח משיכה:

בזכות נתוניו החברתיים (חברה בעלת הומוגניות יחסית המקיימת רמת שירותים גבוהה) ונתוניו הפיסיים (בית נפרד, רחובות שקטים, אוויר צח) עשוי הישוב הקטן להיות גורם מושך לאוכלוסיית ניכרות. תהליך ההגירה מן המרכז לפרברים קיים וידוע וכל עוד מדובר בסווחים סבירים הרי כל ישוב קטן עשוי לענות על נטייה זו.

הישוב הקטן כאמצעי למימוש מסרות ציוניות:

בהתחשב במגבלות האמצעים (כח אדם, תקציבים) יש להציב ישוב בודד וכנגדו קבוצות ישובים קטנים אשר אף אם בחישוב כמותי תיפול אוכלוסייתם מזו של הישוב הגדול, הרי בפירושם בשטח הם מבטאים נוכחות ואחיזה רחבה. כמובן אין בטיעון זה כדי לבטל את הצורך בערים וכרכים, ועדיין יהיו אלו כתובת לאוכלוסיות הגדולות, אך בצידם חיוניות האחיות הקטנות והמפוזרות העשויות להביא לאיכות חיים טובה יותר. *האישיות*

הישוב הקטן כאמצעי לקבלת כח אדם באיזורים נצרכים:

בדרך כלל טובלים איזורי הפיתוח מהיעדר כוחות מקצועיים ברמה גבוהה. זאת בשל אי נכונותם של אלו לעקור מן המרכזים לישובים שאוכלוסייתם מתפתחת. באמצעות איים של אוכלוסיה סלקטיבית המתרכזת בישוב קטן, ניתן לקרב את הללו לאיזור הנזקק להם (ואשר לעתים הם מועסקים בו מבסיס מגורים מרוחק). הדבר יתרום הן לפיתוח מפעלים הנזקקים לבעלי מקצוע, הן לקיום שירותים עבור האוכלוסיה הנזקקת (בריאות, חינוך) והן לשילוב אוכלוסיות כתחומים שונים (כתי ספר תיכוניים משותפים לעיירת פיתוח ולישוב קהילתי קטן סמוך).

ממדי הישוב:

גודל הישוב הקהילתי הינו תוצאה של המגמה להגיע ליחידה שאוכלוסייתה מקיימת הכרות אישית ואשר תגיע להיקף המתחייב מצרכי יסוד של ציבור אנשים. בדרך כלל יתחילו גודל זה שירותים, כגון: חינוך, קניות, מינהל מקומי, המחייבים ממדים מסוימים. המגמה לשמור על עקרון ההכרות האישית משמעותה ויתור מראש על שירותים מסוימים בדרג מקומי או על רמתם. מאידך, עשויים להימצא פתרונות כגון: פיתוח שירותים משותפים למספר ישובים וכן השתתפות עצמית של האוכלוסיה במימון שירות במקום כשהתקנים המקובלים אינם מאפשרים זאת.

גודל האוכלוסיה המומלץ הוא בטווח של 250-550 משפחות, כלומר 1000-2000 נפשות. גודל זה מאפשר כמובן קיום של שירותים אלמנטריים כגון: מעון תינוקות, גני ילדים, שירותי בריאות ראשוניים (אם וילד ומרפאה כללית), שירותי דת, תרבות, נוער וספורט, צרכניה מורחבת. מאידך, שירותים המחייבים אוכלוסיה רחבה יותר, מחייבים מרכז שירותים איזורי בו ישתתף ישוב או שניים נוספים, ואשר יחד יוכלו להגיע למתקנים בגודל אופטימלי (כ"ס, מרפאה מקצועית בסיסית, מסחר במוצרי ביגוד וציוד ביתי). מרכז שירותים איזורי זה יוצמד בד"כ לאחד מישובי האיזור וברור שאף קיומו יותיר צרכים שונים שפתרונם מחייב יחידות גדולות יותר (חינוך תיכון למשל).

אף שהשכנתם בסמוך של (2-3) ישובים קטנים היא פעולה מומלצת (ולגבי כך אין מניעה מהצמדת ישוב קהילתי למושבים חקלאיים למשל), יש להניח שלעתים קרובות יקשה ישומה. עבור מקרים אלו עשוי להימצא פתרון הן בצורת הישענות על שירותי ישוב עירוני סמוך והן על שירותים ברמה שאינה אופטימלית ואשר משמעותה בד"כ עלות-יתר עבור האוכלוסיה. ברור אף, שכלל שמדובר באוכלוסיה שרמתה הכלכלית גבוהה יותר, כן ניתן להוריד את סף אוכלוסית המינימום הנדרשת.

אופי הישוב וארגונו הפנימי:

כאמור, המטרה היא להמעיט בסייגים ולהימנע ככל האפשר מכניסה לרשות הפרט. ההנחה היא שעצם התלכדות אוכלוסיה מוגבלת היקף ובעלת הומוגניות יחסית, תביא להשגת המטרה הבסיסית: קיום ישוב בעל מעורבות חברתית פעילה. יחד עם זאת, ברור שידרשו אמצעים הן ע"מ לשמור על אופיו של הישוב והן ע"מ לקיים את הפעילויות והשירותים השונים. יידרש איפוא תקנון מחייב, אשר ייקבע ויתעדכן על ידי האוכלוסיה ומוסדותיה, וכן מוסד מרכזי אשר יאורגן כאגודה שיתופית, בה יהיו חברות כל המשפחות ואשר יהיה בעל סמכויות וכלי ביצוע שונים.

המפורט להלן אינו אלא כבחינת הצעה שניסוחה המלא עשוי להתקבל עם הזמן בשינויים קלים בישובים השונים.

כאמור, יתבסס המבנה הארגוני של הישוב הקהילתי על שילוב בין יחידות משפחתיות עצמאיות לבין אגודה שיתופית.

היחידה המשפחתית תקיים אורח חיים פרטי ועצמאי בכל הקשור למקורות תעסוקה וכלכלה. היא תהיה בעלת יחידת הדיור שברשותה, ומאידך תהיה חייבת:

- להתגורר דרך קבע בדירה שבבעלותה (זאת כדי למנוע תופעה של "בתי קיץ" ארעיים).
- להשתייך לאגודה השיתופית המקומית.

האגודה:

האגודה תהווה מסגרת ארגונית לישוב, רשות מוניציפלית, וכן גורם בעל סמכויות בחחומים שונים, כלכליים, חברתיים ושירותים.

מוסדותיה:

- אסיפה כללית - המהווה רשות עליונה לקבלת החלטות.
- הנהלה.
- ועדות שונות.

תפקידי האגודה:

- (א) שירותים מוניציפליים: גינון, דרכים, אשפה, מים וכו'.
- (ב) שירותי רווחה: חינוך, בריאות, סעד וכו'.
- ג. פעילות תרבותית חברתית ובידורית.
- (ד) עזרה לחברים בניהול מפעליהם, הנהלת חשבונות, עזרה במימון ובשיווק, וכן עזרה כגורם מתווך ומפקח להעברת אמצעי ייצור מן המוסדות לחברים.
- (ה) שירותי עזר כלכליים: בהתאם לצורך ולנסיבות, גלל זה כח, דלק, מים, שירותי קניות.
- ו. ייצוג הישוב כלפי חוץ.

נכסי האגודה:

- האגודה תהיה בעלת נכסים הנובעים מן הצורך במתן שירותים כגון: מבני חינוך ובריאות, מתקני תרבות וגינון, מתקני ספורט, מפעלי מים, כח, דלק, מחסנים.
- האגודה תהיה בעלת הקרקע והמבנים המשקיים אשר יפותחו בישוב ע"י גורם ציבורי עבור היחידות המשפחתיות, כלומר קרקע או מבני משק אשר יפותחו באיזור, מלאכה, תעשיה או מסחר במסגרת הישוב ע"י גורם ציבורי יוחרו ליזמים המקומיים לטווח ארוך ע"י האגודה וזו תהיה רשאית לבחון את השימוש בנכסים והתאמתו ליעודו הראשוני - בהתאם לחוזה החכירה.
- האגודה תהיה צד שלישי בחוזה רכישת מבני מגורים וחכירת הקרקע של מבני המגורים, זאת ע"מ לודא שחילופי בעלויות (וחילופי אוכלוסיה בעקבותיהם) ייעשו באורח התואם את אופי הישוב.
- האגודה תעסיק עובדים הנחוצים לה ע"מ לתת את השירותים הנזכרים לעיל וכן תפעיל את המתקנים שבבעלותה.

תקציב האגודה:

יתבסס על מספר מקורות:

מיסי החברים.

מיסי מפעלים והשתתפות במניות מפעלים פרטיים.

רווחי מפעלים שבבעלות האגודה.

דמי שימוש בנכסי האגודה (שכירות מבני ייצור ושירותים צרכניים).

השתתפות ממשלה ומוסדות כשירותים המוניציפליים.

תקנון האגודה עשוי לכלול מגבלות שונות באשר לאופי אוכלוסית הישוב. מגבלות אלו ספציפיות לישובים שונים ואינן בכחינת מכנה משותף, או היפוכו, גורם מפריד בין ישוב לישוב.

הפעילות הכלכלית של האוכלוסיה:

כמודגש, המגמה היא להימנע ככל האפשר ממגבלות לגבי פעילויות האוכלוסיה. מגבלות אלו תקבענה רק לגבי מקרים העשויים להוות פגיעה בישוב כגון: מפעלים מזהמים או מפעלים שממדיהם עשויים להביא לתנועת אדס ורכב בהיקף בלתי רצוי. מפעלים מסוג זה רצוי למקם במרכז תעשייה איזורי סמוך, דבר אשר יאפשר לבעליו להמשיך את חברותו בקהילה. רצוי אף שלא לקבוע כללים מחייבים לגבי הזדקקותו של מפעל לשירותי הקהילה (הנהלת חשבונות, שיווק וכו') ולהותיר ליזמים להחליט מה טוב עבורם. שאלות כגון: יחסי עובד ומעביד בין חברים שונים בקהילה, עשויים אף הם להתעורר ולחייב הנחיה, אך נראה שאין הכרח להציע פתרון כולל לשאלה זו ובודאי לא בשלב זה.

אשכול ישובים קהילתיים:

הישוב הקהילתי הוא יחידה עצמאית במבנהו החברתי, אך אין הוא יחידה מבודדת. מבחינה כלכלית הוא נבדל ממושכ עובדים בזה שפרנסתן של חלק גדול מהמשפחות אינה בישוב עצמו.

השאיפה צריכה להיות למקם מספר ישובים קהילתיים בסמיכות גיאוגרפית יחסית, כדי שיהיו גוש או אשכול ישובים. צורת מבנה זו מתחייבת להבטחת שירותים ברמה גבוהה יותר מאשר ניתן לספק במסגרת קהילה בת 500 משפחות, מטעמי בטחון וכדי להבטיח העסקת מספר מירבי של מפרנסים בקירבת מקום. אף שיש להניח שיוזמת התושבים תביא להקמת מפעלים כלכליים שונים בתוך או בסמוך לישוב הקהילתי עצמו, הרי שחלק נכבד מהמפרנסים יעבדו מחוצה לו. תחילה בעיקר בעיר הגדולה המצויה במרחק 20-30 ק"מ ממנו, ומאוחר יותר בתוך המרכז האיזורי שיימצא בתווך בין מספר ישובים קהילתיים. המרכז האיזורי יכיל מוסדות חינוך, ספורט, בידור ויפתח פעילות כלכלית גוברת והולכת - עד שמרבית תושבי האיזור יועסקו בו.

"אשכול הישובים" נותן את מירב היתרונות, על פי העקרונות שפורטו בתוכנית עצמה. הוא מהווה פלורליזם של אמת, בנותנו אפשרות לקבוצות אנשים בעלי מגוונים, דעות, השקעות, צרכים או מוצא שונים, לחיות את חייהם הקהילתיים בנפרד תוך ריכוז בתחום השירותים והכלכלה.

מאשכול ישובים לעיר:

"אשכול הישובים", עם המרכז האיזורי שבו, יוכל לשמש גם בסיס להקמת עיר. במקומות מסוימים, בהם יתאימו התנאים ותחפתח יוזמה מתאימה, יגדל המרכז האיזורי, לידו תוכל לקום שכונת מגורים בעלת אופי עירוני, ואט אט יתמלאו הרווחים בין הישובים הבודדים. הישובים הקהילתיים יהפכו לשכונות עצמאיות בתוך עיר בעלת אופי עירוני מקובל במרכז ושכונות מתפרסות בהיקפה. גישה זו מחייבת לחשוב על ~~האפשרות~~ בעת תכנון הישובים הקהילתיים כדי שחשמר ואופציה, אך אם ירצו בכך התושבים והתנאים יתאימו.

רשימת הערות שוליים:

- (1) יוצאים מתכלל הזה עטרות ונוה יעקב שהיו קיימים עד מלחמת השחרור.
- (2) אין העבודה עוסקת ב"ישובי בקעת הירדן". ההתיישבות באיזור זה דומה במהותה לתהליך הרגיל של ההתיישבות החקלאית הציונית. מפעל זה, בו הוקמו כ-25 ישובים, יש לבדוק כנושא העומד בפני עצמו.
- (3) קדם ל"עופרה" המושב "מבוא חורון" של פועלי אגודת ישראל באיזור לטרון. הישוב נוסד בשנת 1970 כהאחזות נח"ל, והוקם במסגרת השקמה הפוליטית-בטחונית שדרשה השתלטות על מובלעת לטרון. אמנם הוא נכלל בעבודה זו אבל מבחינת מיקומו ואופיו אין הוא שייך להתיישבות של האיזור ההררי.
- (4) ראה: נספח 1- סבלת נתונים של הישובים, נספח 2, מפת הישובים.
- (5) להלן עמ' 7.
- (6) ראה להלן עמ' 17.
- (7) דוד עמירן, "מערכו של גליל". מתוך: מערכו של גליל וחוף הגליל, החברה לחקירת ארץ ישראל ועתיקותיה, ירושלים, תשכ"ה, 201.
- (8) דוד גרוסמן, 'התפתחות "ישובי בת" בשולי השומרון, מתוך: יהודה ושומרון, אבשלום שמואלי וחובריו, ירושלים, תשל"ז, 396.
- (9) בצלאל עמיקם, 'התרחבות הישוב היהודי ותשתיתו הכלכלית', מתוך: בנימין אליאב, עורך, הישוב בימי הבית הלאומי, ירושלים, 1976, 345.
- (10) נוה יעקב, לדוגמא, שהיה מהישובים המעטים שהוקמו בהר, התקיים על משק זעיר ועל עבודות חוץ בירושלים.
- (11) יצחק לדור, התיישבותנו בארץ 1870-1952, תל אביב, 1982, 133.
- (12) בצלאל עמיקם, הערה 7, 377.
- (13) להלן עמ' 16.
- (14) עמק בית שאן, צפון עמק החולה, הגליל העליון, צפון הנגב.
- (15) יהושע בן אריה, 'ייחודו של הישוב בשומרון', מתוך ארץ שומרון, ירושלים, תשל"ד, 387.
- (16) ש. יבנאלי, "עיקרים להתיישבות" האדמה ט' 1920, עפ"י זאב צור, ההתיישבות וגבולות המדינה, תל אביב, תשמ"מ.
- (17) יהושע בן אריה, הערה 11, 137, 123.
- (18) בתקופת המנדט היו שני נסיונות לחידוש חקחילת היהודית בשכם. קהילה שהגתה קניימת במשך ארבע מאות שנה עד 1904. שני הנסיונות לא עלו יפה.
- (19) שלום רייכמן ממאחז לארץ מושב, ירושלים תשל"ט, 21. ההתיישבות המכוונת לקביעת עובדות בשטח שלאחר פרסום התקנות הגיעה לכל איזורי הארץ אבל פסחה על השומרון.
- (20) יוסף וויץ, התנחלותנו בתקופת הפער, מרחביה, 1947, 27. עפ"י שלום רייכמן, שם, 241.

ג'ת רפ"ת המנדט ה"ן ע"י נס'ונות להיגווי רק"י"ה יהודית קש"ת -
 קה"ל ש"ת ק"וא"ת ג"מ"ג ב"מ"ד מ"טות ש"ה ז"ל 1954. ש"י הנס'ונות לא"ו ח"ו י"מ"ה.
 עד כמה הקשר מלפני מלחמת הקוממיות היה חשוב אפשר לראות מההתרחשויות ביהודה.
 כאן הוקם כבר בקיץ 1967 (כ"ב אלול תשכ"ז) קיבוץ כפר עציון על ידי בני המשק
 ובהסכמת הממשלה. באביב 1968 הסכימה הממשלה לנוכחות יהודית בחברון ואף סייעה
 להקמת קרית ארבע. ברור שלזכרון השמדת קהילת חברון בתרפ"ס היה השפעה על
 המבצ"ת הממשלה.

בשנת 1969 נוסד קיבוץ נג'ס"ף בגוש עציון "ראש צורים".
 "אלון שבות" שמבחינות רבות הקדים את ישובי השומרון התפתח מיוזמות פרטיות
 שהחלו בשנת 1970.

ירדן בן יעקב, גוש עציון, עמ' 330, 343, 351.

תוכנית אלון שאומצה על ידי המערך עסקה במיוחד בבקעת הירדן ולא באיזור ההררי,
 על התוכנית ראה להלן עמ' 20.

16 העתונות נתנה להם תדמית של בוגרי בית"ר. למעשה היו הם מכל גווי הקשת
 הפוליטית הציונית עם משקל יתר לבוגרי בית"ר ובני עקב"א. התארגנותם היתה
 ספונסאנית ומתוך הכרות אישית בעיקר.

17 ראיון עם מנחם קורנוויץ, ינואר 1982.

18 פירוט הישובים לפי שנת הקמתם ראה נספח 1, טבלת הישובים.

19 כגון: תנועת ארץ ישראל השלמה.

20 שילה, דותן, יריחו, מעלה אדומים, מערב שומרון (אלקנה).

21 תאור תולדות הגרעין והעליות, ראה בפירוט בחצרת שנכתבה במלאת שנה להקמת
 הישוב "אלון מורה" - ח"ד"ש הישוב היהודי בשומרון, ישוב אלון מורה וגוש אמונים
 (ללא תאריך). תאורים נוספים של נסיונות הקמת הישובים ניתן למצוא בעתונות
 היומית ובחיבורים הבאים: צבי רענן, גוש אמונים, ספרית הפועלים, תשמ"א,

145-143

דני רובינשטיין, מי לה' אלי, הקיבוץ המאוחד, תשמ"ב, 51-69.

22 הישוב נקרא תחילה אלון מורה. ועדת השמות הממשלתית החליטה על השם קדומים.
 ב-1979 עזבו 17 משפחות מותיקי הגרעין והקימו את אלון מורה על גבעה 633
 מזרחית דרומית לשכם. משם עברו בעקבות החלטת הממשלה להר כביר צפונית מזרחית
 לשכם.

23 בתחילה נקרא הישוב "מסחה" על שם הכפר הערבי הסמוך. השם שונה לפאריס ולבסוף
 הוכר רשמית השם אלקנה.

24 הישובים הם: בית אל א', גבעון, דותן (סנור), בית חורון, יבצ"ה, מצפה יריחו,
 קרני שומרון, שבי שומרון, גרעין של עולים מרוסיה שעלה זמנית לאלקנה ונשאר
 במקום.

25 תוכניות של שר הבסחון אריק שרון ושל מתי דרובלס יו"ר מחלקת ההתישבות של
 התנועה הציונית.

Handwritten signature

15) עד כמה הקשר מלפני מלחמת הקוממיות היה חשוב אפשר לראות מההתרחשויות ביהודה. כאן הוקם כבר בקיץ 1967 (כ"ב אלול תשכ"ז) קיבוץ כפר עציון על ידי בני המשק ובהסכמת הממשלה. באביב 1968 הסכימה הממשלה לנוכחות יהודית בחברון ואף סייעה להקמת קרית ארבע. ברור שלזכרון השמדת קהילת חברון בחרפ"ט היה השפעה על התנהגות הממשלה.

בשנת 1969 נוסד קיבוץ נאסף בגוש עציון "ראש צורים". "אלון שבות" שמכינות רבות הקדים את ישובי השומרון התפתח מיוזמות פרטיות שהחלו בשנת 1970.

רידחנן בן יעקב, גוש עציון, עמ' 330, 343, 351.

תוכנית אלון שאומצה על ידי המערך עסקה במיוחד בבקעת הירדן ולא באיזור ההררי, על התוכנית ראה להלן עמ' 20.

16) העתונות נתנה להם תדמית של בוגרי בית"ר. למעשה היו הם מכל גווני הקשת הפוליטית הציונית עם משקל יתר לבוגרי בית"ר ובני עקבא. התארגנותם היתה ספונטאנית ומתוך הכרות אישית בעיקר.

17) ראיון עם מנחם קורנוויץ, ינואר 1982.

18) פירוט הישובים לפי שנת הקמתם ראה נספח 1, טבלת הישובים.

19) כגון: תנועת ארץ ישראל השלמה.

20) שילה, דותן, יריחו, מעלה אדומים, מערב שומרון (אלקנה).

21) תאור תולדות הגרעין והעליות, ראה בפירוט בחוברת שנכתבה במלאת שנה להקמת הישוב "אלון מורה" - חג השבוע החדש היישוב היהודי בשומרון, ישוב אלון מורה וגוש אמונים (ללא תאריך). תאורים נוספים של נסיונות הקמת הישובים ניתן למצוא בעתונות היומית ובחיבורים הבאים: צבי רענן, גוש אמונים, ספרית הפועלים, תשמ"א,

145-143

דני רובינשטיין, מי לה' אלי, הקיבוץ המאוחד, תשמ"ב, 51-69.

22) הישוב נקרא תחילה אלון מורה. ועדת השמות הממשלתית החליטה על השם קדומים. ב-1979 עזבו 17 משפחות מותיקי הגרעין והקימו את אלון מורה על גבעה 633 מזרחית דרומית לשכם. משם עברו בעקבות החלטת הממשלה להר כביר צפונית מזרחית לשכם.

23) בתחילה נקרא הישוב "מסחה" על שם הכפר הערבי הסמוך. השם שונה לפארים ולבסוף הוכר רשמית השם אלקנה.

24) הישובים הם: בית אל א', גבעון, דותן (סנור), בית חורון, יבצח, מצפה יריחו, קרני שומרון, שבי שומרון, גרעין של עולים מרוסיה שעלה זמנית לאלקנה אנשאר במקום.

25) תוכניות של שר הבטחון אריק שרון ושל מתי דרובלס יו"ר מחלקת ההתישבות של התנועה הציונית.

הצדקה 3510

המוצר הקריטי ~~ה~~ הטובה לצורך יאזק אמתה ממנו היא
 סגור מגזרים גומות הניקודות בחלקן ממנו קקן אלה
 גוינו מתקדמת טיטות ומינו מתפתח, דה קיימו אלו
 אלו מות מוטל בספר. כמסר מסר המשחוח (נפוח)
 דגור נקודת זרז. מוטה מרמחה והיאסות
 גדות רבות נחמדות והואג זרז, אכן אמנה מס
 זה, בניוון הת'ג' נקודת המטה אמיא.

אלו
 אלו

- (26) לדוגמא: §1 העיר עמנואל מזרחית לקרני שומרון, הנכנית באופן פרטי ובחשבוך כלכלי, מיועדת לאוכלוסיה חרדית; §2 הישוב שערי תקוה מערבית לאלקנה. האדמות נרכשו על ידי חברה פרטית שמכרה אותן למתישכים שהתחייבו לבנות בתיהם במקום.
- (27) הנתונים על הישובים עפ"י חוברת הישובים בשומרון יהודה ועזה, יש"ע, תשמ"א. נתונים הרשומים במשרדי המועצות האזוריות וראיונות אישיים, עיין נספח 1, נתוני הישובים, ~~44~~
- (28) מתוכנן לעבור מערבה לשכונה עירונית גדולה בסמוך לאל עזריה.
- (29) בשלב זה מאורגן הישוב קהילתי. מתוכנן לעבור צפונה מספר ק"מ לגבעת זאב.
- (30) קיים ויכוח על עתיד המקום. תושבי המקום שואפים להשאר לישוב קהילתי כפי שהמצב עכשיו. משרד השיכון מתכנן את המקום לישוב עירוני גדול.
- (31) שני הישובים האחרונים מתוכננים על ידי המוסדות להשאר לישובים קהילתיים. תושביהם ~~המקדמות שואפים לפתח את הישוב לעיירות.~~
- (32) להלן עמ' 18. ~~הוא נוסף על 3.~~
- (33) שלושה מבניהם מושכים שיתופיים.
- (34) לא צורפו רווקים ותלמידי ישיבות המהוים תוספת אוכלוסיה משמעותית בכמה לישובים.
- (35) לא כולל האחזות הנח"ל תרצה, שאינה כוללת משפחות הגרות קבע במקום.
- (36) הבעיות הן כתחומים חברתיים ותרבותיים; קשה לעמוד בעומס התפקידים הציבוריים, אין אפשרות לקיים חוגים בצורה סדירה, חדירות השמירות גדולה ועוד.
- (37) השלב ממנו מקבלת התפתחות הישוב תנופה מהירה, גידול מספרי והתבססות כלכלית.
- (38) הקבוצה החילונית עזבה בשנת 1980 והקימה את "ורד יריחו" בבקעה דרומית ליריחו, בכך הגשימה למעשה את שאיפת הגרעין שהיה מראשוני גרעיני גוש אמונים, להקים ישוב יהודי ביריחו. נראה כי הפירוד היה לברכה לשתי הקבוצות ושני הישובים נמצאים בשלב של התקדמות והתפתחות.
- (39) להלן עמ' 15. ~~הוא נוסף על 1.~~
- (40) כל חמשת הישובים המוזכרים הינם לישובים קהילתיים. דותן, יריחו ואלון מורה נוסדו על ידי גרעינים ותיקים ומגובשים. תפוח נוסד על ידי קבוצה מגובשת של יוצאי הישוב ברקת. ככולם הדחף הרעיוני היה בעל חשיבות עליונה. לגבי אלון מורה אפשר אולי להעביר את התבססותו גם בייחודו של הגרעין המייסד. יש לציין שלמרות כל הקשיים לא נעזבו לישובים אלו.
- (41) תופעת אי העזיבה כולטת במיוחד בהשוואה למפעלי התישבות אחרים, לדוגמא: ישובי בקעת הירדן שם יש לישובים שאוכלוסיתם כמעט והחלפה. בהר המרכזי רק במקרה אחד יבית"ר" (דרום הר חברון) נעזב המקום ויושב שוב על ידי גרעין חדש.
- (42) להוציא מבוא חורון וסלעית שהוקמו כהאחזות נח"ל ועברו לקבע.
- (43) בהרכה מהישובים (בחודשים הראשונים, לא היו מים וחשמל בצורה סדירה, ולא מכולת, מתחבורה ציבורית או כל שירות אלמנטרי אחר.

- (44) כמה ישובים (שילה, קדומים ואחרים) החלו דרכים בקרוונים של 24 מ"ר בהם גרו משפחות עם שלושה וארבעה ילדים. מקובל היה שמבנים בשטח של עד 44 מ"ר יועדו למשפחות של עד חמש נפשות. מבנים של 64 מ"ר למשפחות גדולות יותר.
- (45) כגון: תפוח ויקיר לקדומים, סנור וחומש לשבי שומרון, עטרת אל נוה צוף, כוכב השחר לעופרה, רמונים למעלה אפרים.
- (46) התדירות משתנה מפעם פעמיים ביום (יקיר) ועד עשר פעמים ביום (כית אל), ראה נספח מס' 1. ~~44~~
- (47) כביש חוצה שומרון, כביש קלקיליה שכס, כביש טול כרם שכס.
- (48) לחברת החשמל המזרח ירושלמית זיכיון לאספקת חשמל ככל השטח. החברה אינה מסוגלת לספק את הצרכים ואינה מאפשרת לחברת החשמל הישראלית לפעול באיזור.
- (49) 1) באר אלקנה, ליד הכפר זויה, באר אריאל ליד אריאל ובבקעת המכמתח למרגלות גבעת ~~ג'יב~~ ⁷ב. 2) בקרני שומרון, בקדומים וליד בית איבא.
- (50) סיכום תכונות האוכלוסיה מתבסס על נתונים שנאספו על ידי המועצות האזוריות, על רציונות עם אנשי הישובים, על החוברת "ישובי יהודה שומרון ועזה תשמ"א", הוצאת ההסתדרות הציונית ומועצת הישובים ביהודה שומרון וחבל עזה ועל ~~לא~~ שלום רייכמן וחוברתיו, התלישבות יהודית לא חקלאית ביהודה ושומרון, סקר וממצאים עיקריים אביב 1980, האוניברסיטה העברית, 1980. הסקר שהיה מדגמי, נערך בחורף 1980. מאז גדלה האוכלוסיה והישובים התפתחו אבל נראה שמרכיבי האוכלוסיה ותכונותיה נשארו כפי שהיו.
- (51) אין החלוקה חד משמעית, בישובים רבים המוגדרים כדתיים יש משפחות חילוניות ולהיפך. ההגדרה היא לפי: 1) הגדרת תושבי המקום את ~~א~~ישובם, 2) במידה ויש רוב גבוה מאד לסוג אחד והאזירה ואורח החיים ב~~י~~שוב מתאימים להגדרה.
- (52) רוב חברי הגרעינים: דותן, יריחו, מעלה אדומים, בית חורון וכודדים בגרעינים אחרים.
- (53) כפר אדומים ומעלה שומרון.
- (54) במקרה אחד (מצפה יריחו) ההבדלים בין דתיים לחילוניים היו מוקד למתחים חברתיים שמנעו התפתחות הישוב עד לפיצולו לשני ישובים. ראה הערה 33.
- (55) בצלאל עמיקם, הערה 8, 340.
- (56) נסיעה יום יומית למקום הע בודה וחזרה למקום המגורים (CONETING). תופעה המצויה ב~~י~~שובים רבים במישור החוף וב~~י~~שובים מורחקים כגון) כרמיאל וערד (43% מהמפרנסים). במיוחד קיימת התופעה ב~~י~~שובי המיעוטים בגליל. אלישע אפרת, ערים ועיור בישראל, תל אביב, 1976, 197.
- (57) שלום רייכמן, הערה 50, 20.
- (58) כגון קרית ארבע ואלון שבות.
- (59) בענין זה לא נלקחה ~~ב~~^{en}שחון האחזות הנח"ל תרצה.
- (60) מתתיהו, מבוא חורון, סלעית, ריחן וחיננית.

- (61) אלון מורה, מכוא דותן, תפוח, שילה, שכי שומרון, כוכב השחר, מצפה יריחו, כפר אדומים וכן בית אל ב' המתבסס על מוסד חינוכי, במקרה זה ישיבה גבוהה. עיין נספח מס' 2, מפת הישובים.
- (62) כגון: תפוח באריאל, כוכב השחר בעופרה.
- (63) שלום רייכמן וחובריו, הערה 50, 20. יש לישובים שתושביהם רוכשים מצרכים שונים ובקיוחד ירקות ופירות בכפרים ובערים ערביים שכנים, כגון: קרני שומרון בכפר לקי, אלון מורה בשכם.
- (64) שלום רייכמן, הערה 50, 22.
- (65) ראה להלן עמ' 29, 30. + X
- (66) לעיל עמ' 11. + X
- (67) אלכסנדר ברלר, יחסי עיר כפר בישראל, רחובות 1969, 17.
- (68) יורם בר-גל, ארנון סופר, אלמנטים אורגניים בכפרים לא יהודיים בצפון ישראל, עתון: אופקים בגיאוגרפיה, חיפה תשל"ז, 33.
- (69) יורם בן-גל, ארנון סופר, הערה 68, 17, 18.
- (70) שלום רייכמן, הערה 50, 22.
- (71) בנקודה זו יש שוני מהכפרים הערביים בגליל בהם אין תושבי המקום נוטים להשקיע דרישה מבחינה זו מהווה המרחק מהמטרופולין יתרון המזרז את הפיתוח המקומי לישובי השומרון וחסרון בכפרי הגליל בגלל המרחק ממקום העבודה.
- (72) בסקטור הערבי גם ההתיישבות הכפרית היא ספונטאנית ואינדיבידואלית. ארנון סופר, התיישבות ערבית בצפון - ממדים והשלכות, עתון: כנס העשור של החברה הגיאוגרפית, 1978, 103.
- (73) ראה להלן 20. + X
- (74) אלישע אפרת, הערה 56, 21, בצלאל עמיקם, הערה 8, 321, יצחק לדור, הערה 9, 228.
- (75) אלכסנדר ברלר, הערה 67, 21.
- (76) בצלאל עמיקם, הערה 8, 344. לעיל עמ' יוסף וייץ, יומני ואגרותי לבנים, רמח 1965, כרך ג', 143. X
- (77) אריה שחר, 'השפעת הערים החדשות על מערך האוכלוסיה בישראל', עתון: מחקרים בגיאוגרפיה של א"י, ז', ירושלים תשל"ל, 60. ●
- (78) שמואל פוהורילס, החקלאות בישראל, תל אביב תשל"ג, 15. רענן וייץ, מצב ההתיישבות החדשה, ירושלים תשל"ט, 14.
- (79) אלישע אפרת, הערה 56, 122.
- (80) אלכסנדר ברלר, הערה 67, 4. גם בסקטור החקלאי היתה תופעה של התיישבות פרטית לא ממסדית ולא מתוכננת. בימי העליה הרביעית והחמישית, עולים בעלי רכוש ממוצא עירוני הקימו לישובים חקלאיים ללא עזרה ציבורית, בעיקר במישור החוף במרכז הארץ, לרוב ליד מושבות ותיקות ועורקי תחבורה. חלקם הפכו לישובים עירוניים (בני ברק, הרצליה, נחלת יצחק ואחרים). בצלאל עמיקם, הערה 327, 341. התופעה היתה מבחינת יוצא מהכלל. X

- (81) 45% מאנשי הקיבוצים בימי העליה החמישית עברו לערים; בצלאל עמיקם, הערה 8, 343.
- (82) בצלאל עמיקם, הערה 8, 320.
- (83) אריה שחר, הערה 77, 60. ישובים חקלאיים מצד אחד וערים גדולות מצד שני ללא רובד של ערים בינוניות וקטנות.
- (84) אלישע אפרת, הערה 56, 29. א' ברלר, הערה 67, 21. ש' פוהורילס, הערה 78, 16.
- (85) בשנים 1950-1948 - 246 ישובים, בשנים 1953-1951 - 82 ישובים. עפ"י מפת ההתיישבות בארץ ישראל, המחלקה להתיישבות בסוכנות היהודית, 1981.
- (86) אריה שחר, הערה 77, 25.
- (87) חבל לכיש היה דוגמא לתכנון וכיצוע של מערכת התיישבותית משולבת, כפרים חקלאיים, מרכזים כפריים ועיר מרכזית (קרית גת).
- (88) אלישע אפרת, הערה 56, עמ' 189, 199.
- (89) רענן וייץ, הערה 78, 13, יצחק לדור הערה 9, 124, אלישע אפרת, הערה 157.
- (90) החל משנת 1958 היתה ירידה משמעותית בהקמת ישובים חדשים. בשנים 1958-1966 הוקמו בממוצע כארבעה ישובים לשנה. תהליך שמצד אחד הפנה אמנם את תשומת הלב לאפשרות הקמת ערים שלא על רקע סביבה חקלאית, אבל אולי (גם השפיע) על המנעות מהקמת ערים נוספות. החל משנת 1967 החלה שוב תנופת התיישבות. בעשר שנים (עד 1976) הוקמו בממוצע כשמונה ישובים לשנה. בשנים אלו ניתן עדיין משקל עיקרי להתיישבות החקלאית, מתוך 86 ישובים רק חמישה היו עירוניים והם: אופירה (1971) בגלל תנאי האיזור ניתן היה להקים רק ישוב עירוני; קרית ארבע (1968) הוקמה ללא מחשבה תכנונית ממסדית; מעלה אפרים (1970) נועדה לשמש מרכז עירוני לישובים החקלאיים של בקעת הירדן; ימית (1975) הוקמה גם היא כמרכז עירוני לסביבה חקלאית, אבל גם כדי להיות מוקד איכלוס גדול לאיזור התיישבות חדש. מבחינה זו היתה ימית סנונית ראשונה לתנופת ההתיישבות העירונית של סוף שנות ה-70. הישוב החמישי אלון שבות (1970) היה הישוב הקהילתי הראשון שהוקם ביוזמה פרטית. קצרין (1977) הדומה במטרות הקמתה לימית, משתלבת בהתיישבות העירונית החדשה. מפת ההתיישבות, הערה 85.
- (91) רענן וייץ, הערה 78, 5.
- (92) אלישע אפרת, הערה 56, 24. רענן וייץ, הערה 78, 9.
- (93) תוכנית אב להתיישבות ביהודה ושומרון, גוש אמונים, תשל"ח, 5, 13. ראה כפירוס להלן עמ' 22.
- (94) על הערך של התיישבות עירונית המשתלבת במערכי הערים המטרופוליטניות הקיימות להשגת המטרות של פיזור אוכלוסיה, איכות חיים ובטחון, ראה עזרה זוהר ויואל דן מלשיפור דרכי האיכלוס והעיור בארץ, ממונן קרקע 10 (דצמבר 1975) כפירוס עיין להלן עמוד 21.

תביעה צ' הכרה אנקק מרכז כתובות ההתיישבות בק"ל.

95) שני שלישי מהמצפים המוקמים בגליל מתוכננים להיות ישובים עירוניים. גם הכפרים יתבססו על פרנסות עירוניות. עדנה זמונסקי, בהתיישבות החדשה בגליל, קק"ל, חיפה 1981 (פרסום).

96) ראה נספח מס' 3, הישוב הקהילתי.

97) כדי להתבסס על תעסוקה בישוב החדש יש צורך בהשקעות גדולות ובזמן רב לפיתוח ארכים היכולים לגרום לדחיית מועד העליה על הקרקע, לעתים אמשך שנים, במידה ורוצים להתפרנס רק במקום.

98) רענו וייץ, הערה 78, 11. צבי רענון, הערה 21, 141, 142, 160.

99) עדנה זמונסקי, ישוב הגליל ופיתוחו, קק"ל, ירושלים, תשמ"א (פרסום).

100) מעריב 5.5.82.

101) ראה נספח מס' 2, מפת הישובים.

102) לעיל, עמ' 28, 29, 30, 31, 32, 33, 34.

103) לא נעסוק כמובן בתוכניות ורעיונות השוללים ישוב יהודי בהרי שומרון, כגון: תוכנית השדרה הכפולה של אברהם וכמן. ראה: אברהם וכמן תוכנית השדרה הכפולה, ~~מספר~~ אופקים בגיאורפיה ג', חיפה תשל"ח, 43-56.

104) המקומות המוצעים היו: בזק, חוארה, בית אל, גוש עציון ואדוריים.

105) זאב צור, הערה 12, 85. מצד אחד נבנו שכונות קרובות; נוח יעקב, רמות, הר גילה, מצד שני ישובים מורחקים: גבעון, מעלה אדומים, גוש עציון וערי לויין, קרית ארבע ובית אל.

106) חבל התיישבות זה הנמצא מחוץ למסגרת דיוכנו, הובא כחלק מהחשיבה שמנעה התיישבות בשומרון מחד גיסא ומאידיך גיסא יצרה עובדות בשולי האיזור (כוכב השחר, רימונים).

107) זאב צור, הערה 11, 44.

108) במסגרת אותה מחשבה הוקמו ישובים בצד המערבי של הקו הירוק: מלכישוע, מעלה גלבוע, מגן שאול, מי-עמי, צור נתן, כוכב יאיר, מכוא מודיעין, שילת, כפר רות, זאב צור, הערה 12, 92.

109) המחלקה להתיישבות בסוכנות, משרד השיכון הממשלתי ותנועות ההתיישבות המסורתיות.

110) על מידת השפעת תוכניות אלו ניתן ללמוד מהעובדה שתוכנית ליישובים זמניים באופן מידי" שהוגשה לממשלה בקיץ 1977 ע"י גוש אמונים בוצעה, כמעט במלואה, תוך מספר חודשים (הוקמו שמונה מתוך תשעת הישובים שכללה ההצעה).

111) יואל דן, עזרה זוהר, 'לשיפור דרכי האיכלוס והעיוור בארץ מתוך "קרקע", בטאון המכון לחקר שינושי קרקע, חוברת 10, (דצמבר 1975).

112) הדיון אמור היה להערך כחלק מההסכם של הממשלה עם גרעין אלון מורה וגוש אמונים שבעקבותיו עבר הגרעין מתחנת הרכבת סבסטיה למחנה קדום.

113) תוכנית י"ש (יהודה ושומרון), גוש אמונים, ירושלים, פברואר 1976.

114) מתוך 33 ישובים מציעים בשומרון ובנימין הוקמו עד עתה תשע עשרה.

- (115) תוכנית אב לישוב יהודה ושומרון, תנועת הישובים העירוניים החדשים, מרץ, 1976.
- (116) תוכנית אב להתישבות ביהודה ובשומרון, גוש אמונים, ירושלים, תשל"ח.
- (117) שם 5.
- (118) שם 8.
- (119) שם 13.
- (120) שם 16.
- (121) לעיל, עמ' 18, נספח 3.
- (122) ~~שם 20~~ *תוכנית אב להתישבות ביהודה ושומרון, גוש אמונים, ירושלים, תשל"ח, 28*
- (123) שם 22.
- (124) לעיל, עמ' 21.
- (125) ראה לעיל עמ' 20.
- (126) אפשר שגם לעובדת מציאות בנין המשטרה במקום היחה השפעה על ההחלטה, אם כי היחה גם נכונות ללכת למקומות אחרים חשופים לחלוטין. אברהם שכות, גילוייה של מסחה במקום להתיישבות, מתוך: אלקנה חמש שנים, בעריכת דן מכמן, תשמ"ג, 8, לעיל
- (127) ~~שם 30~~
- (128) ~~שם 14~~
- (129) להלן עמ' 31.
- (130) 125 דונם מתוך כ-770 דונם שהופקעו (כ-18%).
- (131) השטח נרכש על ידי אגודת "נחלת ישראל-רמה" שהעבירה אותו למינהל מקרקעי ישראל על מנת שתקום בו התישבות יהודית. ישובי יהודה, שומרון ועזה, תשמ"א, 27.
- (132) מבוא חורון.
- (133) אלון מורה, כפר אדומים, יקיר. להלן עמ' 29.
- (134) ראה נספח מ ס' 2, מפת הישובים.
- (135) אלון מורה, יקיר, שילה, כפר אדומים. ראה לעיל עמ' 29.
- (136) ראה נספח מס' 2, מפת הישובים.
- (137) חיננית, ריחן, שקד, סלעית, נילי, מתתיהו.
- (138) ראה לעיל עמ' 20.
- (139) לעיל עמ' 10.
- (140) תרצה, אלון מורה, שילה.
- (141) החלוקה נקבעה פי קשרי התחבורה הציבורית של הישובים ועדויות התושבים. ראה נספח מס' 1 טבלת נתוני הישובים.
- (142) זמן נסיעה של עד 45 דקות X מהעיר לפריפריה שלה נחשב לזמן סביר.
- (143) X ~~מספר הנפשות ללא כוודים ובחורי ישיבות.~~
- (144) הגבולות בין האזורים נקבעו שרירותית באמצע המרחק בין הישובים הקיצוניים. איזורים ריקים לחלוטין מלשובים במזרח השומרון לא נלקחו בחשבון. המטרה לתת התרשמות כללית של ריכוזי הישובים והאוכלוסיה היהודית ולא חלוקה מדויקת לתת-איזורים.

(145) ללא בודדים ובחורי ישיבה. פלג המתישכים שנלקחו בחשבון 8621 ממוצע כללי לישוב 221 נפש.

(146) אוכלוסיה יהודית בלבד.

(147) ראה מפה מס' 1, עמ' ³ 35, ראה נספח מס' 2, מפת הישובים.

(148) ושלושת ישובי גוש ריחן, חומש, שאנור, חרצה,

(149) אלון מורה, שילה ותפוח.

(150) כוכב השחר, רימונים.

(151) מבוא חורון, מתחיהו.

(152) ניל"י.

(153) עיין טבלה מס' 5 עמ' 28.

(154) חומש, תפוח, פסגות, נוה צוף, תרצה.

(155) תפוח ושבי שומרון.

(156) לדוגמא: בעופרה ובשבי שומרון השיקול היה מחנה צבאי ולא שטח מישורי. בחומש, באלון מורה ובתפוח שיקול בטחוני ומשפטי ולא נוף יפה.

(157) גרעין דותן שאף להתישב ליד תל דותן. שבי שומרון ליד תל שומרון (טבסטיה), אלון מורה ליד שכם, מצפה יריחו שאף בתחילה להתמקם ליד העיר יריחו, בית אל באיזור בית אל ההיסטורית.

(158) לעיל עמ' 23.

(159) מושבים חקלאיים שהוקמו מסיבות בטחוניות במרחקים קצרים אחד מהשני.

(160) כביש קלקליה שכס; קדומים, קרני שומרון, מעלה שומרון; כביש חוצה שומרון; אריאל, ברקן, תפוח; כביש ביר זית; נוה צורף, בית אריה, עטרת.

(161) ראה לעיל עמ' 15, 23.

(162) ראה לעיל עמ' 21, 40.

(163) ראה לעיל עמ' 40.

(164) עפ"י אינפורמציה מהמועצות האיזוריות והישובים.

(165) מאז שנכתבו שורות אלו (אביב 1982) המצב בתחום זה משתנה. מורגשת תנופה גדולה בפיתוח ביוזמות פרטיות וציבוריות כאחד. נרכשו שטחים רבים על ידי אנשים פרטיים ויזמים רבים החלו בתכנון והקמת שכונות וישובים כדוגמת שערי תקוה, נופים, עמנואל, אורנית, יועזר, אב"י חפץ ועוד. הממשלה יזמה הקמת ישובים חדשים במספר רב: ברכה, נטפים, חרמש ועוד.

(166) עיין לעיל עמ' 13.

(167) גם ברמח הגולן ובבקעת הירדן מקור המתישבים דומה. אולי אופיינית תופעה זו להתישבות שלאחר מלחמת ששת הימים.

(168) למצוה ישוב ארץ ישראל היתה השפעה על עליה לארץ ועל התישבות יהודים דתיים במקומות שונים בארץ, אבל כגורם כה חשוב כחנופת התישבות באיזור שלם לא היה תקדים.

- (169) תנועת ההתישבות של גוש אמונים.
- (170) לעיל עמ' 12, 12.
- (171) כבר בשנת 1970 57% מהמועסקים בכפר בישראל עסקו בענפים כלכליים לא חקלאיים, בכפר ומחוצה לו. שמואל פוהורליס, הערה 78, 30. יש לשער שמאז האחוז גדל בצורה משמעותית. בהדרגה (הכפר הופך) למקום מגורים לאוכלוסייה לא חקלאית. ברלר, הערה 19, 67.
- (172) אלישע אפרת, הערה 56, 164.
- (173) בסקטור הכפרי יש צורות ישוב חדשות רבות כגון: הקיבוץ, המושב השיתופי, מושב עובדים וכפ"ח.
- (174) אלישע אפרת, הערה 56, 261.
- (175) נאיר גרון, מרכז מול פריפריה, כנס העשור של החברה הגיאוגרפית, 1978, 178.
- (176) לעיל עמ' 13.
- (177) שערי תקוה, אלקנה ב', מעלה אורן, שיך צבח, אורנית.
- (178) ירון ועיר נוספת המתוכננת לקום באזור * G01.
- (179) לעיל עמ' 19.
- (180) נקודת המוצא ביהודה שונה, קיים גוש עציון עד 1948 וקהילת חברון עד תרפ"ט נתנו גושפנקה להתישבות ביהודה, לעומת השומרון רבים הישובים הלא קהילתיים ביהודה.
- (181) הנתונים לוקטו מהמקורות הבאים: נתוני המועצות האזוריות, מזכירות של חלק מהישובים, רעיונות אישיים עם חכרי גרעינים, ישובי יהודה שומרון ועזה, תשמ"א, ההסתדרות הציונית, החטיבה להתישבות, מועצת הישובים יש"ע, ירושלים תשמ"א, מפח ההתישבות בארץ ישראל, הערה 85, זאב צור, הערה 12, שלום רייכמן וחובריו, הערה 50, וידע אישי.
- (182) מתוך: תוכנית אב להתישבות ביהודה ושומרון, גוש אמונים, ירושלים, אביב תשל"ח.